

บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรม

การสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนเขตชานเมืองจังหวัดเชียงใหม่โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนในท้องถิ่น กรณีศึกษา ตำบลคอนแก้ว อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ในการศึกษาดังกล่าวได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ ชุมชน การสร้าง ความเข้มแข็งของชุมชนและกระบวนการมีส่วนร่วม โดยได้กำหนดหัวข้อหรือประเด็นที่เกี่ยวข้องประกอบ การศึกษาเป็นข้อมูลเบื้องต้น ดังนี้

1. ชุมชน
2. การศึกษาชุมชน
3. การวิเคราะห์ชุมชน
4. การวางแผนพัฒนาชุมชน
5. การมีส่วนร่วม
6. การสร้าง ความเข้มแข็งของชุมชน
7. บทบาทของเด็กและเยาวชนในการพัฒนาชุมชน
8. ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ชุมชน

การศึกษาเรื่องของชุมชนนั้นได้มีการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับชุมชนความหมายและลักษณะของชุมชนจำนวนมากและ มีนักวิชาการได้ให้ความหมายของคำว่าชุมชนไว้หลายท่าน ดังเช่น

สนธยา พลศรี (2547:19) ได้ให้ความหมาย“ชุมชน” เป็นคำที่ใช้ในภาษาอังกฤษว่า “Community” ในภาษาไทยใช้อีกคำหนึ่งว่า “ประชาคม” แต่ไม่ได้รับคำนิยามเท่ากับคำว่า “ชุมชน” และได้ให้ความหมายของชุมชนว่า “ชุมชน” หมายถึง กลุ่มทางสังคมที่อยู่อาศัยร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกัน เช่น ครอบครัว สะแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล หรือเรียกเป็นอย่างอื่นมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกัน มีความผูกพันเอื้ออาทรกันภายใต้บรรทัดฐานและวัฒนธรรมเดียวกัน ร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน

ประเวศ วะสี (2544:13) ให้ความหมายของชุมชนไว้ว่า “ชุมชน” หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสารกัน

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2525:3) ได้ให้ความหมายของชุมชนไว้ว่า “ชุมชน” หมายถึง พื้นที่อันเป็นที่อยู่อาศัยของคน และหมายความถึงกลุ่มของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้น โดยมีความสนใจ มีวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และจุดหมายในการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ปาริชาติ วลัยเสถียร. (2546: 26) กล่าวว่า “ชุมชน” หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่ง ที่อาศัยอยู่ที่พื้นที่แห่งหนึ่ง มีความเชื่อผลประโยชน์ กิจกรรม และมีคุณสมบัติอื่นๆ ที่คล้ายคลึงกัน คุณลักษณะเหล่านี้มีลักษณะเด่นเพียงพอที่จะทำให้สมาชิกนั้น ตระหนัก และเกื้อกูลกัน

จิรพรรณ กาญจนะจิตรา. (2526: 11) กล่าวว่า “ชุมชน” (Community) หมายถึง กลุ่มบุคคลหลายๆ กลุ่มมารวมกันอยู่ในอาณาเขตและภายใต้กฎหมายหรือข้อบังคับเดียวกัน มีการสังสรรค์กัน มีความสนใจร่วมกัน และมีผลประโยชน์คล้ายๆ กัน และมีแนวพฤติกรรมเป็นอย่างเดียวกัน เช่น ภาษาพูด ขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือพฤติกรรมอย่างหนึ่ง คือ มีวัฒนธรรมร่วมกันนั่นเอง

ชยันต์ วรรณะภูติ. (2536:44) กล่าวว่า “ชุมชน” มีความหมายในระดับเดียวกับคำว่า “สังคมหมู่บ้าน” คือ เป็นหน่วยของสังคมหรือหน่วยทางการปกครองขนาดเล็กในระดับพื้นฐานที่มีการรวมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่งเพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่มี คนกลุ่มดังกล่าวมาอาศัยอยู่ร่วมกัน ใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิต จึงมีการกำหนดรูปแบบความ สัมพันธ์ซึ่งกันและกันขึ้น มีองค์กร หรือ สถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่างๆ ทั้งนี้ชุมชนหมายถึง สังคมขนาดเล็ก ในชนบทที่ยังไม่พัฒนาหรือสังคมหมู่บ้าน ที่สมาชิกของสังคมยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และยังรักษาแบบแผนการดำรงชีวิตบางส่วนได้

ขบวน พลตรี (2529: 39) ได้ให้ความหมาย “ชุมชน” คือ กลุ่มคนพวกหนึ่งที่มาอยู่รวมกัน ในอาณาบริเวณหนึ่ง โดยคนเหล่านี้ถือว่าตนมีความผูกพันอยู่กับอาณาบริเวณแห่งนั้น มีความยึดเหนี่ยวกันเป็นปึกแผ่นมั่นคง มีการกระทำกิจกรรมต่างๆ หลายด้านด้วยกลุ่มต่างๆ ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน เช่น ครอบครัวหลายๆ ครอบครัว โรงเรียน วัด ร้านค้า โรงงาน ฯลฯ รวมกันเป็นหมู่บ้านเป็นเมือง แต่กระนั้นก็ตามแม้ว่าชุมชนจะมีกิจกรรมต่างๆ หลายด้านและสามารถตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิตของสมาชิกได้ แต่ชุมชนก็ยังเป็นหน่วยย่อยของสังคมที่ต้องขึ้นอยู่กับอำนาจรัฐ

จำนง อติวัฒน์สิทธิ์และคณะ (2548:133) ได้ให้ความหมาย “ชุมชน” หมายถึง กลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่รวมตัวกันขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่ออยู่อาศัยร่วมกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีความเอื้ออาทรต่อกันเป็นต้น ในแต่ละชุมชนนั้นควรจะมีคุณภาพชีวิต และ สิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม สามารถตอบสนองต่อการดำรง ชีวิตของชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ ความพอใจและความต้องการ

สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ. (2546:175) ได้ให้ความหมาย “ชุมชน” คือ ประสบการณ์ ความรู้สึกและความสัมพันธ์ซึ่งไม่สามารถกำหนดทางภูมิศาสตร์ หรือกฎเกณฑ์ทางการ แต่เป็นสิ่งที่ประชาชนรู้สึกว่าเป็นสมาชิกอยู่ เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างคน ชุมชนอาจจะมีขนาดใหญ่หรือเล็ก อาจเปลี่ยนแปลงตามกาล อาจจะมีเข้มแข็งขึ้นหรือเสื่อมสลายลง

ก็ได้ แต่ละชุมชนมีลักษณะเฉพาะตัว มีความเท่าเทียมกันน้อยแตกต่างกันไป บางชุมชนใช้หลักฉันทามติ บางชุมชนใช้แนวทางอื่น บางชุมชนถูกรอบำโดยผู้มี “อิทธิพล” บางชุมชนก็ปลอดอิทธิพล สรุปคือชุมชนมีความหลากหลายสูงกว่าที่จะพรรณนาแบบเหมารวมได้

เจเลียว บุรีภักดีและคณะ (2545:44-45) ได้ให้ความหมายของ คำว่า “ชุมชน” (community) หมายถึง กลุ่มคนหรือบริเวณที่กลุ่มคนนั้นๆ อยู่รวมกันได้ทั้งๆ ที่แต่ละคนมีความแตกต่างกัน หรือความหลากหลายในชุมชนนั้น เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526:6-8) ได้ให้ความหมายของ “ชุมชน” ว่า หมายถึง องค์การทางสังคมอย่างหนึ่ง ที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่งที่ปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ และสามารถแก้ไขปัญหาลocal ส่วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้ โดยสรุปแล้วชุมชน ในทัศนะของสัญญา สัญญาวิวัฒน์ จะต้องประกอบด้วย (1) ประชากรจำนวนหนึ่ง (2) สถาบันทางสังคม (3) องค์การทางสังคมชนิดที่มีขนาดย่อมกว่าชุมชน เช่น ครอบครัว กลุ่มสหกรณ์ สโมสร เป็นต้น และ (4) อาณาเขตทางภูมิศาสตร์

จากความหมายของคำว่าชุมชนที่นักวิชาการตั้งที่นักวิชาการที่ได้กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น พอสรุปความหมายได้ว่า ชุมชน (Community) คือ กลุ่มทางสังคมที่อยู่อาศัยร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกัน ชุมชนอาจมีขนาดเล็กหรือใหญ่ เช่น ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล เมือง หรือเรียกเป็นอย่างอื่น มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน ร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน มีการเกื้อกูลกันทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง การปกครอง มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกัน มีความผูกพันเอื้ออาทรภายใต้บรรทัดฐานและวัฒนธรรมเดียวกันจนสามารถสร้างเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง

2. การศึกษาชุมชน

ในการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับชุมชน ผู้ศึกษาหรือนักพัฒนาพึงระลึกอยู่เสมอว่า ชุมชน องค์การชุมชน และเครือข่ายชุมชน มีความเป็นพลวัตร และมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การที่จะศึกษา วิเคราะห์จะต้องมีมุมมองหรือมิติ เงื่อนไข และสถานการณ์ ในการศึกษาวิเคราะห์อย่างรู้เท่าทัน มิฉะนั้นกระบวนการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน อาจจะไม่ถูกต้องและได้รับข้อมูลที่เหมาะสมกับการศึกษาและนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชน

แนวคิดในการศึกษาชุมชน

การศึกษาริบทชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการวิจัยเกี่ยวกับชุมชนในประเด็น ซึ่งแนวทางการศึกษาริบทชุมชนนั้นโดยทั่วไปใช้วิธีชุมชนศึกษาโดยการสำรวจ และศึกษาวิเคราะห์ข้อเท็จจริงและข้อมูลต่างๆ ของชุมชน ในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านกายภาพ ประชากร เศรษฐกิจ

การเมือง การปกครอง สังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งปัญหาและความต้องการของชุมชนในด้านต่าง ๆ เพื่อใช้ เป็นประเด็นหรือหัวข้อในการวิจัยต่อไป

การศึกษาชุมชนเป็นแนวทางพื้นฐานที่สำคัญในการทำความเข้าใจสภาพของชุมชน และเป็นการกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนได้ศึกษาตนเอง (Self Study) เพื่อสร้างความตระหนักถึงสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน อันจะนำไปสู่โครงการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนของตน รวมทั้งเป็นพื้นฐานการรวมกลุ่มของสมาชิกในชุมชนเพื่อนำไปสู่การช่วยเหลือกันเองในชุมชนทางเศรษฐกิจตามวิถีทางประชาธิปไตย แต่เนื่องจากชุมชนมีการเคลื่อนไหว (Dynamic) เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาจึงจำเป็นต้องศึกษาชุมชนให้เป็นปัจจุบันอยู่เสมอ

วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อนำมาซึ่ง ความรู้ ความเข้าใจ ความสามารถในการกำหนดปัญหา การประเมินศักยภาพในด้านต่างๆของชุมชน อันจะนำมาซึ่งโครงการและกิจกรรม เพื่อการพัฒนาหรือแก้ไขปัญา ของชุมชนด้วยความร่วมมือจากทั้งผู้ศึกษาและสมาชิกของชุมชน

ธนพรธณ ธาณี (2540. : 34-35) กล่าวถึง วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนไว้ ดังนี้ การศึกษาชุมชน เพื่อหาข้อเท็จจริงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน คือ เป็นการหาความรู้ใหม่ หรือเป็นการเพิ่มเติมความรู้ให้มากยิ่งขึ้น การหาข้อเท็จจริงอาจเป็นข้อเท็จจริงในลักษณะกว้างทั่วไปหรือลึกซึ้งมีการวิเคราะห์สิ่งต่างๆ อย่างละเอียดก็ได้ ตามวัตถุประสงค์ของผู้ศึกษา

การศึกษาชุมชน เพื่อทดสอบความรู้เดิมให้มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เป็นการทดสอบความรู้ต่างๆ เพื่อยืนยันและเป็นการทำให้ความรู้เดิมนั้นน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เป็นเรื่องของการที่จะสร้างความคิดและทฤษฎีใหม่ขึ้น

การศึกษาชุมชน เพื่อนำข้อเท็จจริงไปใช้ประโยชน์ในงานพัฒนาซึ่งนับว่ามีประโยชน์และสำคัญต่องานพัฒนามาก เพราะไม่ได้นำไปวางแผนและนำไปปฏิบัติในงานพัฒนา ซึ่งนักพัฒนาปราศจากการศึกษาชุมชนจะทำให้ไม่เข้าใจในงานพัฒนา ดังนั้นจึงจำเป็นต้องศึกษาชุมชนและได้สรุป ถึงวัตถุประสงค์ในการศึกษาชุมชนว่า “เพื่อหาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในชุมชน และเพื่อทดสอบความรู้ให้มีความน่าเชื่อถือ ว่ามีประโยชน์ต่อนักวิชาการ เพื่อที่จะทำให้เข้าใจชุมชนและการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมากในระดับหนึ่ง แต่ในการศึกษาชุมชนเพื่อนำข้อเท็จจริงไปใช้ในการพัฒนานั้น จะเกี่ยวข้องกับการนำความรู้จากการศึกษาชุมชนไปปฏิบัติงานในสนาม ในด้านการวางแผนหรือการลงมือปฏิบัติงานสนามอย่างแท้จริง”

อรพินท์ สฟโชคชัย (2537 : 27) กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนว่า “เพื่อเข้าใจชุมชนหรือหมู่บ้านที่จะพัฒนา ความเข้าใจนี้จะเป็นประโยชน์ในการดำเนินการประชุม (ระดมความคิด) เพื่อช่วยงานการพัฒนาหมู่บ้าน และเพิ่มศึกษากลุ่มบุคคลต่างๆ ในชุมชนหรือหมู่บ้าน”

สำนักงานสภาพัฒนาการศึกษาระดับ (2545 :224) ได้กำหนดความมุ่งหมายในการศึกษาชุมชนไว้ ดังนี้

1. เพื่อทราบข้อมูลพื้นฐานต่าง ๆ ของชุมชน
2. เพื่อทราบปัญหาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน
3. เพื่อทราบความต้องการต่าง ๆ ของประชาชนในชุมชน
4. เพื่อทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในชุมชนกับหน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ ทั้งในและภายนอกชุมชน
5. เพื่อทราบถึงความเชื่อ ค่านิยม เจตคติ ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมต่าง ๆ ของประชาชนในชุมชน
6. เพื่อทราบถึงศักยภาพหรือขีดความสามารถของชุมชน เช่น ผู้นำกลุ่มองค์กรสถาบันต่าง ๆ ทรัพยากรทั้งที่เป็นคนและเป็นวัตถุ เป็นต้น
7. เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาไปใช้ดำเนินการพัฒนาชุมชนในขั้นตอนต่าง ๆ

จากการศึกษาวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนอาจกล่าวได้ว่าวัตถุประสงค์สำคัญในการศึกษาชุมชน นั้นคือ การทำความรู้จักชุมชนในด้านต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน การทำความเข้าใจในปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน พฤติกรรมของบุคคล องค์กรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อที่จะนำเอาข้อมูลต่าง ๆ ในชุมชนไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาและการพัฒนาชุมชน

ประเภทของการศึกษาชุมชน

การศึกษาถึงประเภทของการศึกษาชุมชนสามารถแบ่งประเภทต่างๆ ตามเกณฑ์ที่แต่ละบุคคลกำหนดขึ้นมาใช้เป็นเกณฑ์ในการแบ่งประเภทของการศึกษาชุมชน ซึ่งมีนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับชุมชนได้แบ่งประเภทของชุมชนที่น่าสนใจไว้ดังต่อไปนี้

ธนพรรณ ธาณี (2540 :35) กล่าวถึงประเภทของการศึกษาชุมชนไว้ ดังนี้

1. การจำแนกตามวัตถุประสงค์ของการนำความรู้ไปใช้ แบ่งได้เป็น 3 ประเภทคือ
 - 1.1 การศึกษาชุมชน แบบหาความรู้พื้นฐานทั่วไป เป็นการศึกษาชุมชนเพื่อหาข้อเท็จจริงทั่วไปภายในชุมชน
 - 1.2 การศึกษาชุมชน แบบทดสอบความรู้เดิม เป็นการศึกษาชุมชนในลักษณะที่ต้องการทดสอบความรู้ต่างๆ ให้เกิดความรู้ต่างๆ ให้เกิดความรู้ที่น่าเชื่อถือมากขึ้น
 - 1.3 การศึกษา แบบนำไปใช้ในงานพัฒนา เพื่อหาข้อเท็จจริงภายในชุมชนในเรื่องต่างๆ ไปใช้ในงานพัฒนาและการวางแผน

2. การจำแนกตามเนื้อหาของข้อมูลที่จะนำไปใช้ ได้แก่

- 2.1 การศึกษาชุมชนแบบข้อมูลโดยละเอียด โดยเป็นการศึกษาเพื่อต้องการหาข้อมูลรายละเอียดต่างๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมือง การศึกษาประเภทนี้จะนำข้อมูลไปวางแผนในอนาคต เป็นแนวทางในการพัฒนา และมีระยะเวลาของการเก็บรวบรวมข้อมูลนาน
- 2.2 การศึกษาชุมชนแบบข้อมูลคร่าวๆ เป็นการศึกษาชุมชนที่ต้องการข้อมูลเฉพาะหรือข้อมูลบางเรื่องที่จะนำไปใช้ในการวางแผนเกี่ยวกับชุมชน เพื่อนำไปลงมือปฏิบัติงานพัฒนาทันที

3. การจำแนกตามวิธีการเก็บข้อมูล ได้แก่

- 3.1 การศึกษาชุมชน แบบสำรวจ ซึ่งเป็นการศึกษาที่ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงปริมาณ เช่น การสำรวจโดยใช้แบบสอบถาม
- 3.2 การศึกษาชุมชน แบบการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด โดยวิธีการเก็บรวบรวมในเชิงคุณภาพ เช่น การใช้แนวทางในการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์แบบลึกซึ้ง โดยที่ได้เข้าไปศึกษาชุมชนอย่างมีกรณีสังเกตการณ์อย่างต่อเนื่อง และการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด
- 3.3 การศึกษาชุมชน แบบเอกสาร คือการศึกษาชุมชนจากข้อมูลที่มีการบันทึกเป็นเอกสาร
- 3.4 การศึกษาชุมชน แบบอื่นๆ โดยการใช้การเก็บรวบรวมข้อมูลอื่นๆ เช่นการใช้แบบประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน การสนทนากลุ่ม

4. การจำแนกตามวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่

- 4.1 การศึกษาชุมชน แบบปริมาณ ที่ต้องใช้การวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ เป็นการเสนอข้อตั้งแต่พื้นฐานทั่วไปในลักษณะของตัวเลขสถิติต่างๆ จนถึงการใช้การวิเคราะห์สถิติขั้นสูง
- 4.2 การศึกษาชุมชน แบบคุณภาพ ที่มีการเสนอข้อมูลในลักษณะของการอธิบายพรรณานำเสนอโดยละเอียด จากข้อมูลที่ได้จากการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดในชุมชนเป็นระยะเวลานาน

5. จำแนกตามผู้กระทำการศึกษา ได้แก่

- 5.1 การศึกษาแบบกระทำการคนเดียว
- 5.2 การศึกษาแบบกระทำการเป็นกลุ่ม

6. การจำแนกตามทัศนะของผู้ศึกษา ได้แก่

- 6.1 การศึกษาชุมชนโดยบุคคลภายนอกชุมชน

6.2 การศึกษาชุมชนโดยบุคคลภายในชุมชน

सानิตย์ บุญชู (2525 : 2) ได้แบ่งการศึกษาชุมชน ออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. การศึกษาเฉพาะด้าน (Topical Community Study) เป็นการศึกษาชุมชนในด้านใดด้านหนึ่ง หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เท่านั้น เช่น ด้านกายภาพ เศรษฐกิจ การปกครอง สุขภาพอนามัย การศึกษา การเกษตร ศาสนา ระบบ หรือญาติ เป็นต้น

2. การศึกษาทั่ว ๆ ไป (General Community Study) เป็นการศึกษาชุมชนอย่างกว้างขวางหรือหลายๆ ด้านไปพร้อม ๆ กัน

จากข้อมูลดังกล่าว จะเห็นได้ว่า การศึกษาชุมชนสามารถแบ่งเป็นหลายประเภทตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน แต่ละประเภทก็มีความหลากหลายรูปแบบแตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม แต่ละประเภทก็มีส่วนที่เกี่ยวข้องซึ่งกันและกันในการที่จะนำเอาข้อมูลไปใช้ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน

หลักในการศึกษาชุมชน

หลักการเป็นสิ่งที่ต้องยึดถือและใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการ หลักการในการศึกษาชุมชนก็เป็นแนวทางที่จะต้องใช้เป็นแนวทางในการศึกษาชุมชน ซึ่งในการกำหนดหลักการดังกล่าวมีพื้นฐานมาจากการดำเนินงานการศึกษาชุมชนมาก่อนและพบปัญหาที่เกิดขึ้นในการดำเนินการศึกษาจึงได้กำหนดหลักการในการศึกษาชุมชนไว้เพื่อป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นจากการศึกษาชุมชน โดยทั่วไปมีการกำหนดหลักการในการศึกษาชุมชนไว้ ดังนี้

มงคล ชาวเรือ (2528 : 17) ได้เสนอหลักการการศึกษาชุมชนไว้ 5 ประการดังนี้

1. ต้องศึกษาต่อเนื่องกันไปตลอดเวลา
2. ใช้วิธีการหลายๆ วิธี และการทดลองทำหลายๆ ครั้ง
3. ใช้วิธีวิทยาศาสตร์ โดยเริ่มจากการตั้งจุดมุ่งหมาย การวางแผนโครงการ การลงมือกระทำและประเมินผล ตามลำดับ
4. ใช้หลักฐาน วัสดุ อุปกรณ์ อย่างเพียงพอ และใช้อุเบกขาในการพิจารณา
5. สร้างความรู้สึกลึกและความสัมพันธ์อันดีต่อผู้ที่ศึกษา เพราะมีโอกาสได้ข้อมูลที่แท้จริงได้มากขึ้น

ลือชา ธรรมวินัยสถิต (2541 : 40-41) ได้สรุปหลักในการศึกษาชุมชนไว้ดังนี้

1. ควรกำหนดจุดประสงค์ของการศึกษาไว้ล่วงหน้า
2. มีการวางแผนการศึกษาชุมชนไว้อย่างเป็นระบบ
3. มีการบันทึกลงไว้อย่างมีระบบ และสัมพันธ์กับข้อความทั่วไปอยู่ในเรื่องที่ต้องการศึกษา

4. มีการตรวจสอบความถูกต้องแม่นยำและมีการใช้วิธีการต่าง ๆ อย่างหลากหลายที่จะช่วยให้การศึกษาเป็นไปอย่างเชื่อถือได้ว่าคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงน้อยที่สุด

อย่างไรก็ตามในการศึกษาชุมชนนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าจะต้องดำเนินการ โดยยึดหลักการของการวิจัยชุมชนเป็นหลัก นั่นคือต้องกำหนดเรื่องที่จะศึกษาให้ชัดเจน ระบุวัตถุประสงค์ บอกขอบเขตในการศึกษา วิธีการในการศึกษา และ นำเสนอผลงานอย่างเป็นระบบ โดยใช้กระบวนการที่ถูกต้องในการศึกษาชุมชน นั่นคือใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์ในการศึกษาหาข้อมูล และใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการให้ข้อมูล และเมื่อได้รับข้อมูลแล้ว จะต้องมีการตรวจสอบโดยประชาคมเจ้าของพื้นที่ จึงจะได้ข้อมูลที่สมบูรณ์

ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชนนั้นพบว่าประโยชน์ในการศึกษาชุมชนก็คือการรู้จัก เข้าใจ และการนำเอาข้อมูลที่ได้จากการศึกษาชุมชนไปใช้ในการดำเนินการพัฒนาชุมชนหรือใช้ในกิจกรรมอื่น ๆ ของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดังนี้ คือชา ธรรมวินัยสถิต (2541 : 37) ได้ กล่าวไว้ดังนี้

1. ได้ทราบสภาพของปัญหาในชุมชนนั้น ๆ
2. ได้เข้าใจถึงปัญหานั้น ๆ ว่า มีผลกระทบต่อประชาชนในชุมชนมากน้อยเพียงใด
3. ได้ทราบถึงลักษณะของผู้นำ ในลักษณะผู้คอยคัดกรองผลประโยชน์ ผู้เสียสละ และผู้ต่อต้านในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน
4. ได้ทราบถึงทรัพยากรในชุมชน และทรัพยากรที่ได้นำมาจากภายนอกชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน
5. ได้แนวทางในการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน

จะเห็นได้ว่านอกจากการนำเอาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนแล้วก็นำเอาข้อมูลที่ศึกษาอย่างละเอียดของชุมชน เช่น เรื่องของ ศักยภาพชุมชน ทรัพยากรชุมชน ทุนของชุมชน องค์กรและระบบความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชน ไปใช้ในการดำเนินการพัฒนา หรือการวางแผนในการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ของชุมชน เพื่อประโยชน์ของประชาชนที่อยู่ในชุมชนนั้น ๆ

3. การวิเคราะห์ปัญหาชุมชน

การวิเคราะห์ปัญหาชุมชน เป็นขั้นตอนสำคัญอีกขั้นหนึ่งที่ต้องดำเนินการต่อเนื่องจากการศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ปัญหาชุมชนนั้น จะต้องวิเคราะห์ข้อมูลและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อทราบถึงข้อเท็จจริง และทำความเข้าใจกับสถานการณ์ต่าง ๆ ของชุมชน โดยทั่วไปการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนมักใช้วิธีการที่เรียกว่า การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ นั่นคือ

การวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติ ตัวเลข ต่าง ๆ มาประกอบในการวิเคราะห์ ส่วนอีกวิธีหนึ่งเรียกว่าการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนเชิงคุณภาพ นั่นคือการศึกษาข้อเท็จจริงจากชุมชน และให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล ปัจจุบันนิยมใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลที่ผสมผสานกัน ทั้งการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ และข้อมูลเชิงคุณภาพเข้าด้วยกัน ซึ่งมีนักวิชาการและหน่วยงานได้นำเสนอวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2546 : 76-91) ได้เสนอแนวทางในการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนโดยมีสรุปสาระสำคัญ ดังต่อไปนี้

1. การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal : PRA) เป็นเทคนิคการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชนที่เกิดจากแนวความคิดที่ว่า การศึกษาชุมชนคือสิ่งที่ชุมชนควรกระทำเอง เพราะยังมีเรื่องที่คนในชุมชนไม่รู้ ไม่เข้าใจและไม่ตระหนักถึงอีกหลายประการ ทำให้ไม่สามารถหาแนวทางป้องกันแก้ไขปัญหานั้นได้ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนที่กล่าวมาแล้วลักษณะสำคัญของการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วมมีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

(1) เป็นการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชนที่คนในชุมชนทุกกลุ่ม ทุกเพศ ทุกวัย ทุกฐานะ และกลุ่มคนที่คอยโอกาสเข้าร่วมในรูปแบบของกระบวนการเสวนากลุ่ม ซึ่งบรรยากาศเรียบง่ายเป็นกันเอง สะดวกสบายในการเสวนา

(2) นักพัฒนาชุมชนต้องไม่เป็นประธานหรือผู้นำ แต่มีบทบาทเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกในกระบวนการเสวนาเรียนรู้ (Facilitator) กระตุ้นให้คนในชุมชนที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเข้าร่วมกระบวนการ ต้องอยู่ร่วมตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนการและสร้างความเชื่อมั่นในเรื่องการไม่มีเจตนาแอบแฝงที่จะแสวงหาผลประโยชน์จากชุมชน

(3) มีวัตถุประสงค์เพื่อผลประโยชน์ของชุมชนและให้บุคคลที่เข้าร่วมในกระบวนการมีโอกาสในการวิเคราะห์ การตัดสินใจ และศักยภาพ ในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้มากยิ่งขึ้นไม่มอบอำนาจหน้าที่ให้แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง เพียงคนเดียว

(4) เริ่มต้นจากสิ่งที่คนในชุมชนรู้ คิด รู้ลึกและเชื่อเช่นนั้นแล้วค่อย ๆ จัดกระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองขึ้น ไม่ใช่เริ่มต้นจากความไม่รู้ในสาขาใดสาขาหนึ่ง ซึ่งคนในชุมชนไม่มีความรู้และประสบการณ์เพียงพอ

(5) กลุ่มร่วมกันกำหนดขอบเขตของปัญหาที่จะศึกษาวิเคราะห์ และวิธีการที่จะใช้ในการศึกษาให้เหมาะสมกับสถานะของชุมชน และมอบหมายหน้าที่ให้แก่บุคคลไปดำเนินการ

(6) ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามวิธีการที่กำหนดร่วมกัน

(7) วิเคราะห์ผลการศึกษาร่วมกัน และนำเสนอข้อมูลต่อคนในชุมชนด้วยวิธีการง่าย ๆ แต่มีประสิทธิภาพ เช่น ใช้แผนภูมิ การจัดประชุม การใช้เสียงตามสาย เป็นต้น แล้วให้แสดงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ

(8) นำความคิดเห็นและข้อเสนอแนะมาร่วมกันสรุป และกำหนดแนวทางในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

(9) เป็นวิธีการที่ใช้ตัวของนักพัฒนาชุมชน และคนในชุมชนเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดนักพัฒนาชุมชนจึงต้องมีความรู้ ความสามารถในการจินตนาการ มีทักษะในการใช้เครื่องมือและสื่อการเรียนรู้ประเภทต่างๆ การดำเนินการประชุมสัมมนาและทักษะในการวางแผนร่วมกันเพื่อให้บุคคลเข้าร่วมในกระบวนการให้มากที่สุด

(10) ต้องมีการจัดเตรียมความพร้อมของคนในชุมชน สถานที่ วัสดุ อุปกรณ์ที่ต้องใช้ในการให้แต่ละคนเตรียมข้อมูลที่จะศึกษาวิเคราะห์ร่วมกันไว้ล่วงหน้าเทคนิคการศึกษา และวิเคราะห์ปัญหาชุมชนโดยการประเมินสภาวะชนบทแบบมีส่วนร่วมนี้มีข้อดี คือ เป็นการส่งเสริมการปลูกจิตสำนึกและกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนโดยการร่วมกันศึกษา รวบรวม แลกเปลี่ยน และวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ ซึ่งจะนำไปสู่การเกิดความคิดริเริ่มใหม่ ๆ หรือเปิดโลกทัศน์ของคนในชุมชนอันเป็นแนวทาง ในการพัฒนาศักยภาพของคนและชุมชนแนวทางหนึ่ง

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจ (2545 : 234-235) ได้ให้แนวทางในการวิเคราะห์ระบบชนบท (Rural System Analysis : RSA) เป็นเทคนิคการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาชุมชนอย่างหนึ่ง ที่สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล และกรอบในการวิเคราะห์ข้อมูลให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาและการพัฒนาชุมชนที่กำหนดได้ลักษณะสำคัญของการศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบทมีลักษณะและขั้นตอนที่สำคัญ ดังนี้ คือ

(1) วัตถุประสงค์เพื่อให้เข้าใจสภาพของชุมชนโดยทั่วไปและศึกษาวิเคราะห์ชนบทในด้านต่าง ๆ

(2) เป็นกรอบสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลระดับชุมชนโดยเน้นถึงความสัมพันธ์ของคนในแต่ละกลุ่มฐานะกับทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ที่สร้างขึ้น ซึ่งครอบคลุมการมีระบบ ชลประทาน บ่อน้ำ โรงเรียน วัด กลุ่ม ผู้นำภูมิปัญญาชาวบ้านสาขาต่าง ๆ เป็นต้นเพราะสามารถนำไปใช้แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ และการได้มา การเข้าถึง การมีโอกาสควบคุมทรัพยากรต่าง ๆ นั้น เกิดจากพื้นฐานปัจจัยทางด้านสังคมประเภทใด เกิดโดยความร่วมมือการแข่งขันหรือความขัดแย้ง

(3) เป็นการวิเคราะห์ระบบชนบทโดยการสำรวจชุมชนและเกษตรกรเป้าหมายเริ่มจากระดับชุมชนสู่ระดับครอบครัว

(4) ศึกษาโดยใช้ประโยชน์จากข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ ซึ่งสามารถนำแผนที่และตารางวิเคราะห์ต่างๆ มาใช้ประกอบได้

(5) กำหนดระยะเวลาในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนเป็นระยะเวลาสั้น ๆ และศึกษาเพียงครั้งเดียวขั้นตอนในการดำเนินงานศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบทมี 8 ขั้นตอน ดังนี้

- 1) ทบทวน ทำความเข้าใจในกรอบแนวคิด วัตถุประสงค์ตลอดจนประเด็นที่จะศึกษาตามกระบวนการและเทคนิคการวิเคราะห์ชนบท
- 2) นำข้อมูลทุติยภูมิมาศึกษาและสอบถามข้อมูลเพิ่มเติม
- 3) ตรวจสอบและนำข้อมูลที่ได้จากข้อมูลทุติยภูมิ ไปบันทึกตามกรอบการศึกษาที่กำหนดไว้
- 4) สัมภาษณ์พูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับผู้นำ ผู้นำอาวุโสในชุมชน
- 5) จัดประชุมแบบเป็นทางการกับคนในชุมชน เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน
- 6) จัดทำแผนที่ของชุมชนเพื่อเตรียมการเก็บรวบรวมข้อมูล
- 7) เก็บรวบรวมข้อมูลในด้านต่าง ๆ เป็นรายครัวเรือน
- 8) นำข้อมูลทั้งระดับชุมชนและระดับครัวเรือนมารวบรวมและวิเคราะห์เทคนิคการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชนโดยการศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบทนี้เน้นการศึกษาในระบบย่อยของชุมชน เพื่อให้ผู้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจ องค์ประกอบย่อยต่าง ๆ ของชุมชน เข้าใจสภาพปัญหาการพัฒนาของชุมชน โดยการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน ทรัพยากรต่าง ๆ กลุ่มผู้นำ ภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีอยู่ในชุมชนเข้าด้วยกันเพื่อนำไปใช้แก้ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยมีข้อดี คือ ทำให้สมาชิกในชุมชนเข้าใจสถานการณ์ต่าง ๆ ของชุมชน เกิดความตระหนักในปัญหาและมีความคิดริเริ่มในการแก้ไขปัญหามุมชน สามารถวิเคราะห์ วางแผนการทำงานอย่างมีระบบ และเกิดกระบวนการเรียนรู้ทั้งของสมาชิกในชุมชนและนักพัฒนาชุมชน

สำนักงานสถาบันราชภัฏ. (2545 ก : 235 - 237) ได้เสนอ การวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน (Soft System Analysis : SSA) เป็นเทคนิคการศึกษา และวิเคราะห์ปัญหาชุมชนที่ยึดถือปรัชญาของการพัฒนาชุมชนเป็นพื้นฐานที่สำคัญ การวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อนมีลักษณะสำคัญตาม ดังนี้

(1) เป็นเทคนิควิธีการที่เชื่อว่าการพัฒนาชุมชนต้องเริ่มต้นหรือแก้ไขปัญหาจากสิ่งที่สมาชิกในชุมชนต้องการอย่างแท้จริง โดยผู้ที่อยู่นอกชุมชนต้องเคารพในความคิดของสมาชิกในชุมชนยอมรับในศักดิ์ศรี ศรัทธาในศักยภาพหรือพลังความสามารถของชุมชน

(2) เป็นเทคนิควิธีการที่นักพัฒนาชุมชนหรือบุคคลภายนอก ชุมชนต้องเข้าใจสภาพของชุมชนอย่างลึกซึ้งจึงจะสามารถร่วมคิด ร่วมทำและเอื้อประโยชน์ให้ชุมชนในการพึ่งพาตนเองได้

(3) นักพัฒนาชุมชนที่ทำการศึกษ และวิเคราะห์สภาพการณ์ของชุมชนที่เป็นจริงร่วมกับสมาชิกในชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน เพื่อผลการวิเคราะห์ที่ถูกต้องเป็นที่ยอมรับและสามารถ ดำเนินการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนได้ตรงตามความต้องการ

(4) เน้นความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนและกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่เกิดขึ้นให้แก่สมาชิกในชุมชนเป็นสำคัญ มีขั้นตอนในการดำเนินงาน 8 ขั้นตอน ดังนี้

- 1) การหาปัญหาในสถานการณ์ที่เป็นจริงด้วยการเข้าถึงชุมชน พูดคุยซักถาม และเรียนรู้ถึงสถานการณ์ความเป็นอยู่ของชุมชนทั้งระบบ เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์โดยการเคารพความคิดเห็นของกันและกัน
- 2) การรู้สถานการณ์ที่เป็นจริง ด้วยการค้นหาคำตอบจากการศึกษาในขั้นตอนแรกว่าประชาชนเห็นด้วย และพึงพอใจกับสภาพปัญหาที่ได้หรือไม่แล้วนำมาอภิปรายรายละเอียด ทำความเข้าใจด้วยเหตุผล และหามิติในสถานการณ์ที่เป็นจริงอยู่ในขณะนั้น
- 3) การสร้างภาพที่พึงประสงค์หรือการวาดภาพโดยจินตนาการ คาดหวังสิ่งที่ชุมชนควรจะเป็นด้วยการอภิปราย วิพากษ์วิจารณ์ร่วมกัน เพื่อหาคำตอบว่าสมาชิกในชุมชนต้องการเปลี่ยนสถานการณ์จริง หรือสภาพปัญหาที่เผชิญอยู่อย่างไร และเรียงลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการนั้น
- 4) การหาช่องว่างหรือแนวทางในการดำเนินงานเพื่อการบรรลุภาพที่ชุมชนพึงประสงค์
- 5) การหาข้อตกลงร่วมกัน เพื่อกำหนดวัตถุประสงค์ตามโครงการหรือกิจกรรม
- 6) การหาข้อตกลงร่วมกันเพื่อกำหนดว่า จะทำอะไร ทำเมื่อไร ที่ไหนใครเป็นผู้ทำ และทำอย่างไร (What, Why, When, Where, Who, How) ซึ่งเป็นหลักการเบื้องต้นของการวางแผนและโครงการ
- 7) การปฏิบัติงานตามแผนที่กำหนดไว้
- 8) การประเมินผลว่าเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ ผลกระทบเป็นอย่างไร สมาชิกในชุมชนพึงพอใจหรือไม่เป็นต้น เทคนิคการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน โดยการวิเคราะห์ชุมชนโดยวิธีการนี้เป็น

กระบวนการที่เสริมสร้างและนำศักยภาพและขีดความสามารถในการพัฒนาชุมชนให้สูงขึ้นเป็นการสร้างความรู้สึที่ดีต่อชุมชนในการแก้ไขปัญหาของตนเองได้ โดยการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมพัฒนาในทิศทางและการเปลี่ยนแปลงตามที่สมาชิกในชุมชนต้องการ

จากการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนพบว่ากระบวนการที่นิยมใช้ในการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหามุ่งเน้นให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมกับนักวิจัย หรือผู้ปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน ได้ร่วมมือกันเพื่อที่จะศึกษาข้อเท็จจริง และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อทราบถึง สภาพข้อมูลที่เกิดขึ้นจริง ปัญหาและความต้องการของแต่ละชุมชน ตลอดจนแนวทางในการแก้ไขปัญหา หรือตอบสนองความต้องการของชุมชน ซึ่งในแต่ละชุมชนก็จะมีข้อมูลที่แตกต่างกัน

ประเภทของปัญหาชุมชน

ในชุมชนนั้นมีหลายปัญหา แต่อาจจะจำแนกตามลักษณะของปัญหาของชุมชนโดยทั่วไปได้ 5 ประเภท คือ ดังนี้

1. ปัญหาทางด้านกายภาพของชุมชน ได้แก่ ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมของภายในชุมชน เช่น เรื่อง ถนน อ่างเก็บน้ำ ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย
2. ปัญหาด้านสังคม เช่น เด็กและเยาวชน ปัญหาการศึกษา ปัญหาการว่างงาน ปัญหาอาชญากรรม การเพิ่มของประชากร
3. ปัญหาด้านวัฒนธรรม เช่น ปัญหาอำนาจนิยมของคนในชุมชน ปัญหาการทำลายโบราณสถานโบราณวัตถุ ปัญหาการสูญหายของวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามของชุมชน ปัญหาการรับวัฒนธรรมตะวันตก
4. ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ เช่น ปัญหาเกี่ยวกับการทำมาหากิน ปัญหาการประกอบอาชีพ ปัญหารายได้ต่ำ ปัญหาค่าใช้จ่ายในการครองชีพสูง ปัญหาการออมต่ำ
5. ปัญหาด้านเมืองการปกครอง เช่น ปัญหาการซื้อสิทธิขายเสียง ปัญหาการไม่มีส่วนร่วมทางการเมือง

การจัดระดับของปัญหาชุมชน ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนนั้น อาจจะจัดลำดับความรุนแรงหรือความจำเป็นเร่งด่วนได้ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วการจัดลำดับปัญหาของชุมชนนั้นมีเกณฑ์ในการพิจารณาดังนี้

1. จำนวนบุคคลที่เกี่ยวข้อง การจัดลำดับปัญหา โดย คำนึงถึงบุคคลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาว่ามีจำนวนมากน้อยเพียงใด ถ้าปัญหามีคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องมากก็จะได้รับการจัดลำดับปัญหาอยู่ในระดับต้น ๆ ส่วนปัญหาที่มีจำนวนคนเกี่ยวข้องน้อยกว่าก็จะถือว่าเป็นปัญหาในระดับรองลงไป

2. พิจารณาถึงความรุนแรงของปัญหา ถ้าปัญหาใดมีความรุนแรงและส่งผลกระทบต่อประชาคม หรือบุคคลในสังคม หรือผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนอย่างรุนแรง อาจได้รับการพิจารณาเป็นอันดับแรกของปัญหาที่จะต้องดำเนินการแก้ไข

การพิจารณาการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาในปัจจุบันจะต้องพิจารณาองค์ประกอบด้านอื่น ๆ เพิ่มเติม เช่น องค์ประกอบทางด้าน เศรษฐกิจ สังคมจิตวิทยา วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อม ประกอบด้วยเสมอ ซึ่งในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาของชุมชนจะต้องมีการรับฟังความคิดเห็นของคนในชุมชนนั้น ๆ ประกอบด้วยเสมอ

ผลของการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนและการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาในการดำเนินการพัฒนาชุมชนนั้น จะต้องนำเอาข้อมูลที่ได้ มาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการวางแผนแก้ไข ปัญหาของชุมชนตามลำดับก่อนหลัง หรือตามความเห็นของประชาคม หรือตามความเร่งด่วนของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน นอกจากนี้ยังใช้เป็นฐานข้อมูลสำหรับการดำเนินงานในด้านต่าง ๆ ของชุมชนในโอกาสต่อไป

4. การวางแผนพัฒนาชุมชน

การวางแผนในการพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการหนึ่งในการพัฒนาชุมชน ที่จะต้องดำเนินการต่อเนื่องจากการศึกษาข้อมูลชุมชน การวิเคราะห์ปัญหาชุมชน แล้วจึงมาดำเนินการวางแผนในการพัฒนาชุมชน ซึ่งในการวางแผนการพัฒนาชุมชนนั้นก็คือการคิดสิ่งที่จะต้องปฏิบัติ สิ่งที่จะต้องทำในชุมชน โดยมีการกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกันของคนในชุมชน และมีการมอบหมายการปฏิบัติงานตามแผน และมีการประเมินผลตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายตามที่กำหนดไว้

กระบวนการวางแผนเพื่อพัฒนาชุมชน

การวางแผนงานเพื่อพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการที่ต้องร่วมกัน ของบุคคลในชุมชน และบุคคลที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการพัฒนานั้นๆ การวางแผนในการพัฒนาชุมชนมีขั้นตอนดังนี้

1. การศึกษาชุมชนที่จะต้องรวบรวมข้อมูล สภาพปัจจุบันและปัญหาของชุมชน สามารถรวบรวมได้จากการศึกษาเอกสาร สำรวจสภาพที่แท้จริงของชุมชนโดยการเก็บข้อมูลต่าง ๆ จากชุมชน เช่น เยี่ยมเยือนประชาชนในหมู่บ้าน การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน

2. วิเคราะห์ข้อมูล คือการทำข้อมูลที่รวบรวมได้มาวิเคราะห์ว่า อะไรเป็นสาเหตุของปัญหา พร้อมทั้งเรียงลำดับความสำคัญว่าปัญหาใดเป็นปัญหาเร่งด่วน และรองลงไปตามลำดับและปัญหาเหล่านั้นเกี่ยวข้องกับงานด้านใด เช่น ปัญหาสภาพแวดล้อม ปัญหาการศึกษา ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาสังคม ปัญหาการเมืองการปกครอง ปัญหาทางด้านสังคมและ วัฒนธรรม เป็นต้น

ในการวิเคราะห์จะวิเคราะห์ถึงสภาพการณ์ที่ผ่านมา สภาพปัญหาในปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคต เพื่อจะนำไปวางแผน แก้ไขให้ตรงจุด

3. กำหนดประเด็นปัญหา จัดกลุ่มปัญหาที่มีลักษณะเหมือนกัน สอดคล้องกัน จัดเป็นกลุ่มปัญหาเดียวกัน เช่น ปัญหาพื้นฐานทางกายภาพ ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาโภชนาการ ปัญหาสุขภาพอนามัย การพิจารณาปัญหาของแต่ละอย่างว่ามาจากสาเหตุอะไรบ้าง ปัญหาใดที่มีผลกระทบต่อคนจำนวนมาก ปัญหาใดที่ทำให้ประชาชนเดือดร้อนที่สุด และปัญหาใดจะต้องได้รับการแก้ไขโดยเร็วที่สุด นำปัญหาดังกล่าวมาจัดกลุ่มและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

4. การกำหนดแนวทางในการแก้ปัญหา ได้แก่ กำหนด นโยบาย เป้าหมาย วัตถุประสงค์ ในการกำหนดนโยบาย เป้าหมาย วัตถุประสงค์ และ วิธีการดำเนินการ ให้ชัดเจน ว่า ใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไหร่ และอย่างไร โดยต้องคำนึงนโยบายขององค์กรที่รับผิดชอบในชุมชน หรือนโยบายของรัฐบาลในการดำเนินการในเรื่องดังกล่าว

5. การจัดทำแผนงานและโครงการ เป็นกระบวนการในการเลือกวิธีการในการแก้ไข ปัญหาของชุมชนโดยใช้ทรัพยากรและความร่วมมือของคนในชุมชนเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน ถ้าปัญหามีมาก ก็อาจทำโครงการหลายโครงการ ซึ่งในแต่ละแผนงานจะมีโครงการต่างๆ มากกว่าสองโครงการขึ้นไป

โครงการ หมายถึง กิจกรรมที่ต้องดำเนินการ โดยอาศัยหลักการ เหตุผล วัตถุประสงค์ เป้าหมาย วิธีการดำเนินการ ระยะเวลาดำเนินการ งบประมาณ ผู้รับผิดชอบโครงการ หน่วยงานที่สนับสนุน และผลที่คาดว่าจะได้รับ ซึ่งทุกอย่างต้องกำหนดไว้อย่างชัดเจน แต่ละโครงการจะประกอบด้วยกิจกรรมหลายๆ กิจกรรมเพื่อให้โครงการดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้

5. การมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม หมายถึง การจัดกิจกรรมใด ๆ ที่ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้เข้าร่วมในการดำเนินการในกิจกรรมดังกล่าวทุกขั้นตอนเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งเอาไว้ ซึ่งในเรื่องดังกล่าวได้มีผู้ให้ความหมายที่หลากหลาย และมีความแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ซึ่งอาจมองทั้งในแง่ของแนวคิด หลักการ กระบวนการ และวิธีการปฏิบัติ ดังนี้

ปรีชาชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2546 : 196-203) ได้ให้ความหมายของ การมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา ตั้งแต่ต้นจนสิ้นสุด กระบวนการ ได้แก่ การวิจัย (ศึกษาชุมชน) การวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงาน การบริหารจัดการ การติดตามและประเมินผล ตลอดจนการจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นใน

กระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของตนเอง

สายทิพย์ สุคติพันธ์ (2534 : 92) กล่าวว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงกลไกในการพัฒนาจากการพัฒนาโดยรัฐมาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงหมายถึง การคืนอำนาจ (Empowerment) ในการกำหนดการพัฒนาให้แก่ประชาชน อย่างน้อยที่สุดประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการริเริ่มการวางแผน และดำเนินการในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ การพัฒนา และการกำหนดอนาคตของเขา

ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ (บรรณาธิการ. 2527:2) กล่าวว่า การที่ประชาชน หรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ และสังคม ทำให้ประชาชนได้พัฒนาการรับรู้ และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนเอง โดยภาครัฐจะต้องคืนอำนาจในการกำหนดการพัฒนาให้แก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มสตรี คนจน หรือคนด้อยโอกาสในสังคมได้มีโอกาสในการแสดงความต้องการ แสวงหาทางเลือกหรือเสนอข้อเรียกร้องเพื่อปกป้องผลประโยชน์ร่วมของกลุ่ม และเป็นผู้มีบทบาทหลักในการดำเนิน กิจกรรมพัฒนาชุมชน คือ เป็นผู้กำหนดความจำเป็นพื้นฐานของชุมชนและผู้ระดมทรัพยากรต่างๆ เพื่อสนองตอบความจำเป็นพื้นฐาน และบรรลุวัตถุประสงค์บางประการทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

จากความหมายของการมีส่วนร่วมดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมมีความหมายใน 2 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามมาประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าว จะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

2. การมีส่วนร่วมในนัยทางการเมือง ซึ่งแบ่งออกเป็นอีก 2 ประเภท คือ

- 2.1 การส่งเสริมสิทธิ และพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชน หรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชน อันก่อให้เกิดกระบวนการ และโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา

- 2.2 การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศ ให้อำนาจทางการเมือง การบริหาร มีอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากร

อยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการ
 คืบอำนาจ (Empowerment) ในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของ
 ตนเอง ทั้งนี้ ต้องคำนึงถึงการพัฒนที่เท่าเทียมกันของชายและหญิง (Gender) ในการดำเนินงาน
 พัฒนาด้วย

จากความหมายดังกล่าว การมีส่วนร่วมหมายถึงการให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วม
 ในการดำเนินกิจกรรมต่างทั้งในส่วนของการพัฒนาชุมชนและในภาคการเมืองที่เปิดโอกาสให้
 ประชาชนมีอำนาจมากขึ้นในการดำเนินกิจกรรมที่ตนเองได้มีส่วนได้ ส่วนเสียในกิจกรรมดังกล่าว
 โดยได้มีส่วนร่วมใน การคิด การตัดสินใจ การวางแผน การดำเนินงาน และการรับผลประโยชน์ที่
 ได้จากการทำกิจกรรมดังกล่าว

กระบวนการมีส่วนร่วม

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนานั้น ประชาชนจะต้องเข้ามามี
 ส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติงาน โดยมีนักพัฒนาหรือนักวิชาการจากภายนอกเป็น
 ผู้ส่งเสริมและสนับสนุนในด้านต่างๆ เช่น ข้อมูลทางด้านวิชาการ ข่าวสาร เทคโนโลยีสารสนเทศ
 ฯลฯ กระบวนการมีส่วนร่วมจะเริ่มจากการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การวิเคราะห์สภาพปัจจุบันและ
 ปัญหาการวางแผนดำเนินกิจกรรมแก้ไข้ปัญหา การมอบหมายความรับผิดชอบในการปฏิบัติงาน
 การร่วมรับผลประโยชน์ และการติดตามประเมินผล

อภินันท์พัฒน์ (2531: 49) ได้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการ
 พัฒนา ซึ่งมี 5 ระดับ คือ

1. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา การพิจารณาปัญหา และจัดลำดับ
 ความสำคัญของปัญหา
2. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา
3. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหา และพิจารณาแนวทางวิธีการในการแก้ปัญหา
4. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ไข้ปัญหา
5. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรมการพัฒนา

ในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา จะต้องเปิดโอกาสให้
 ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่จะกำหนดปัญหา และความต้องการด้วยตนเอง โดยเฉพาะ
 ในขั้นตอนการวางแผนแก้ไข้ปัญหา

Cohen and Uphoff (<http://www.moac.go.th/builder/kmops/images/8corl.pdf>) ได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 แบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบด้วย การริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ
2. การมีส่วนร่วมปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุน ทรัพยากร การบริหาร การประสานความร่วมมือ
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ประกอบด้วย ผลประโยชน์ด้านวัสดุ ด้านสังคม และส่วนบุคคล
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

บัณฑิต อ่อนคำ (อ้างถึงใน, ทศพล ฤกษ์พิสิฐ, 2537:13) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมตามขั้นตอนในการพัฒนา ซึ่งเป็นการวัดเชิงคุณภาพออกเป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในขั้นการริเริ่มการพัฒนา ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชนและ มีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการด้วย

ขั้นตอนที่ 2 การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผนในการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการ และแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนด ทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้

ขั้นตอนที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นการดำเนินการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์โดยการสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน หรือเข้าร่วมบริหารงาน ประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นตอนที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากการพัฒนา หรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและจิตใจ

ขั้นตอนที่ 5 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่า การพัฒนาที่ได้กระทำไปนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด ซึ่งการประเมินอาจปรากฏในรูปของการประเมินย่อย (Formative Evaluation) เป็นการประเมินผลก้าวหน้าเป็นระยะๆ หรือกระทำในรูปของการประเมินสรุปรวบยอด

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2530:61-63) ได้กล่าวว่า กระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท มี 4 ขั้นตอน คือ

1. การศึกษาชุมชน คือ การค้นหาปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยนักพัฒนาศึกษา และเรียนรู้สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ทรัพยากร สิ่งแวดล้อมต่างๆใน ชุมชนร่วมกับประชาชน โดยใช้วิธีการสังเกตและสัมภาษณ์ทั้งทางตรง / ทางอ้อม ข้อมูลบางส่วนอาจเอกสาร / งานวิจัย

2. การวางแผนเพื่อแก้ปัญหา โดยมีการรวมกลุ่มอภิปราย ถกเถียงแสดงความคิดเห็น นักพัฒนาผู้ประสานงาน โดยคอยจัดลำดับผู้อภิปรายให้ข้อเท็จจริง และสรุปประเด็นสำคัญเป็นหลัก ส่วนชาวบ้านควรได้มีโอกาสเข้าร่วมอภิปรายแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ และนักพัฒนาต้องกระตุ้น เร่งเร้าให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นให้มากที่สุด

3. การลงมือปฏิบัติตามแผน หรือวิธีการที่ได้ร่วมตัดสินใจแล้วจากขั้นตอนที่ 2 โดยชาวบ้านมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้จะต้องได้ร่วมด้วยความศรัทธาและเชื่อมั่นในตนเองที่จะพัฒนาชุมชน

4. การประเมินผลงาน โดยชาวบ้าน และนักพัฒนาจะร่วมกันกำหนดขั้นตอนต่างๆ ในการทำงานประเมินผล ตลอดจนดูแลปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างประเมินผล เพื่อที่จะแก้ไขได้ทันที

เดวิท แมทิวส์(เขียน) ลีวูฉี เสนาคำ (แปล), (2541:15-18) ได้เสนอหลักการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ กับชุมชน ในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน มีดังต่อไปนี้

1) การกำหนดประเด็นปัญหาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนขบคิดปัญหา ไม่เพียงแต่แง่ผลประโยชน์ของตนเองเท่านั้น แต่รวมถึงผลประโยชน์ของคนอื่นด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนเกิดสำนึกในชะตากรรมร่วม และเป็นขั้นแรกของการกระตุ้นสำนึกของประชาชน และร่วมแก้ไขปัญหที่กำลังเกิดขึ้นกับชุมชนของตน

2) การสร้างทางเลือกให้กับชุมชนโดยผ่านกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์

3) เป็นกระบวนการตัดสินใจที่เชื่อมโยงใกล้ชิดกับการปฏิบัติ แม้การสนทนาจะยังไม่ตกลงเห็นพ้องต้องกัน แต่เป็นการสร้างแนวกว้างๆ และเผยให้เห็นเป้าหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของผู้เข้าร่วม นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างสำนึกความเป็นไปได้ของการดำเนินกิจกรรม ซึ่งเป็นตัวเสริมสร้างพลังรวมหมู่ในการดำเนินกิจกรรมตามที่ตัดสินใจ

4) การดำเนินกิจกรรมสาธารณะ เป็นกิจกรรมระดมพลังรวมหมู่ของประชาชน มีความหลากหลายและเกี่ยวข้องกับประชาชนจำนวนมาก เกิดจากกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ นำมาซึ่งการกำหนดแนวทางทั่วไปของการดำเนินกิจกรรม เผยให้เห็นผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องเนื่องกันของผู้เข้าร่วม และเป้าหมายที่อาจร่วมกันได้กิจกรรมสาธารณะเกิดจากเป้าหมายร่วมกันของผู้คน จึงก่อให้เกิดการรวมพลังเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กันและกัน

5) การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ คือ การเปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชน โดยให้ชาวบ้านตัดสินใจว่าความพยายามและกิจกรรมที่ดำเนินการใดมีประโยชน์และมีคุณค่าอย่างแท้จริงต่อชุมชนพวกเขา เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนประเมิน และปรับเปลี่ยนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

ทั้งนี้ ในทางปฏิบัติ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชนตามที่กล่าวมาข้างต้น ประชาชนอาจไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนเพราะมีข้อจำกัดหลายประการ ดังนี้ การตัดสินใจ (Decision making) จึงเป็นส่วนสำคัญที่นักพัฒนาจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้กระทำการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมพัฒนา จึงถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง เพราะประชาชนเป็นทายาทกำหนดความต้องการ ในการแก้ปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการมีส่วนร่วม จะพบว่าโดยทั่วไปกระบวนการมีส่วนร่วม มีดังต่อไปนี้

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน จะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชน ได้ร่วมกันเรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน และร่วมกันหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการจัดลำดับของปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทาง การดำเนินงาน และทรัพยากรที่จะต้องใช้
3. การมีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัตถุ อุปกรณ์ แรงงาน เงินทุน หรือเข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงาน และการดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก
4. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ทั้งด้านวัตถุ และจิตใจ โดยอยู่บนพื้นฐานความเท่าเทียมกันของบุคคล และสังคม
5. การมีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผลการพัฒนา เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที

การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมการพัฒนา กิจกรรมทางการเมือง หรือกิจกรรมอื่นๆ ก็ตาม มีกระบวนการหรือขั้นตอน ที่ต้องดำเนินการควบคู่มาตั้งแต่เริ่มต้นในการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวกับชุมชน โดยเริ่มการให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม ตั้งแต่การศึกษาข้อมูลชุมชน การวิเคราะห์ปัญหาชุมชน การวางแผนในการดำเนินกิจกรรมในชุมชน และการดำเนินการหรือการปฏิบัติตามแผนการพัฒนาชุมชนตามที่กำหนดไว้ ตลอดจนการประเมินผลการทำงาน ประชาชน จะต้อง รับรู้ รับทราบ ตระหนัก เข้าใจ และเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินงานทุกขั้นตอน ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของของคนในชุมชนนั่นเอง

6. การสร้างความเข้มแข็งชุมชน

ความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง การที่สังคม หรือชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองทั้งนี้เนื่องจากระบบภายในของชุมชนที่ทุกคนในชุมชนได้เข้ามาดำเนินกิจกรรมในชุมชนร่วมกันโดยการนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนอันได้แก่ ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรสังคม มาสร้างความมั่นคงให้กับชุมชนโดยคนในชุมชนมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน รับรู้ปัญหาของชุมชน ร่วมมือช่วยกันดูแลแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกัน โดยมีกฎเกณฑ์กติกาของชุมชนในการดำรงอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนให้เป็นปกติสุข ซึ่งในเรื่องดังกล่าวได้มีนักวิชาการได้ให้ข้อมูลในเรื่องของชุมชนเข้มแข็งไว้ดังนี้

ประพันธ์ ธรรมไชย และคณะ. (2547 : 297) กล่าวว่า การเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน ความเข้มแข็งและความอ่อนแอของชุมชนเป็นประเด็นที่มีการกล่าวถึงกันอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทศวรรษที่ผ่านมา จนมีผลให้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540 – 2544) ได้กำหนดสาระสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้แกชุมชนว่าลักษณะของชุมชนเข้มแข็งจะต้องมีลักษณะดังต่อไปนี้

ชุมชนมีการรวมตัวกันอย่างเป็นปึกแผ่น มีความผูกพัน จนสามารถเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันได้

ชุมชนมีศักยภาพที่สามารถพึ่งตนเองได้ และแม้จะมีการพึ่งพิงภายนอกแต่ชุมชนก็มีอำนาจในการตัดสินใจ และเลือกสรรได้ในระดับสูง

ชุมชนสามารถควบคุมและจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ โดยอาศัยความรู้และกลไกภายนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

ชุมชนมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองได้อย่างต่อเนื่องโดยอาศัยกระบวนการการเรียนรู้และภูมิปัญญาของตนเองเข้าจัดการกับปัญหาด้านการปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม รวมทั้งสามารถถ่ายทอดความรู้นั้นได้อีกด้วย

สนธยา พลศรี. (2550 : 109) กล่าวถึง ชุมชนที่เข้มแข็งต้องมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. มีจิตสำนึกชุมชน คือ สมาชิกสำนึกว่าตนเองเป็นเจ้าของชุมชน มีความตั้งใจที่จะรับผิดชอบปัญหาต่าง ๆ ร่วมกับบุคคลอื่น อย่างเท่าเทียมกันและสมานฉันท์ ขอมรับในศักยภาพของกันและกัน ขอมรับความหลากหลายของสมาชิก เป็นต้น

2. มีจิตวิญญาณชุมชน คือ สมาชิกมีความจงรักภักดีต่อชุมชน อุทิศตนเพื่อชุมชน ห่วงหาญชุมชนมีสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกัน เช่น ศาสนา เครือญาติหรือความสัมพันธ์ทางสังคมแบบต่าง ๆ ความมีจิตวิญญาณชุมชน ทำให้เกิดความยินดีมีความสุขมุ่งมั่นและเกิดพลังมหาศาลเป็นพลังที่ทำให้คนและชุมชนมีความสุขร่วมกัน จิตวิญญาณชุมชนเป็นสิ่งต่อเนื่องจากการมีจิตสำนึก

ของชุมชนทำให้สมาชิกของชุมชนมีจิตใจแข็งแกร่ง มีความพร้อมที่จะรวมพลังกันเพื่อพัฒนาชุมชนของตนต่อไป

3. เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ คือสมาชิกร่วมกันเรียนรู้หรือเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา รู้ข่าวคราวในด้านต่าง ๆ ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม มุ่งองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนของตนที่เป็นผลมาจากการปฏิบัติหรือประสบการณ์ที่ได้รับร่วมกัน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่การตัดสินใจร่วมกัน ผ่านการแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดร่วมกัน นำไปใช้ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของการพัฒนาชุมชนร่วมกันไม่ใช่การดำเนินงานโดยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง

4. มุ่งองค์การชุมชนเข้มแข็ง คือสมาชิกรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นด้วยจิตสำนึกชุมชนและจิตวิญญาณชุมชน ผนึกกำลังรวมกันเป็นกลุ่มและองค์กรเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน อันเป็นผลของการเรียนรู้ร่วมกันไม่ใช่แบบต่างคนต่างทำ

5. มีการจัดการชุมชนที่ดี คือสมาชิกมีความสามารถในการจัดการตนเอง กลุ่ม และชุมชนได้ วางแผน จัดกระบวนการดำเนินงานและประเมินผลการพัฒนาชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

6. มีเครือข่ายชุมชน คือ มีกระบวนการเชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่มและองค์กรชุมชนต่าง ๆ ให้มีพลังเข้มแข็งร่วมกันเรียนรู้และพัฒนาชุมชนจนประสบความสำเร็จ

7. มีภาวะผู้นำชุมชน ผู้นำในการพัฒนาชุมชนเป็นผู้ประสานความคิดของสมาชิกไม่ผูกขาดความคิดหรือเป็นเจ้าของเพียงผู้เดียวพร้อมที่จะเรียนรู้แลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นกับผู้อื่น ผนึกตนเองเข้ากับชุมชนได้อย่างแนบแน่น ร่วมทำประโยชน์เพื่อชุมชน สามารถเชื่อมประสานสมาชิกกลุ่มและองค์กรชุมชนได้อย่างดี

8. เป็นชุมชนพึ่งตนเองได้ คือสมาชิกของชุมชนมีความเข้มแข็งพอที่จะช่วยเหลือตนเองได้ ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง สังคมและวัฒนธรรม สามารถดำรงรักษาชุมชนเอาไว้ได้

9. เป็นชุมชนสงบสุข ชุมชนเข้มแข็ง เป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาคนให้มีคุณภาพมีคุณธรรมและมีความสุข เมื่อคนมารวมตัวกันเป็นชุมชนและสร้างชุมชนให้สงบสุขแล้วชุมชนก็มีความเข้มแข็งไม่เบียดเบียนผู้อื่นบรรลุเป้าหมายการพัฒนาชุมชน

10. เป็นชุมชนที่ยั่งยืน ชุมชนที่เข้มแข็งเป็นชุมชนที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไป แต่ดำรงรักษาสิ่งแวดล้อมทั้งสิ่งแวดล้อมทางชาติสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมและทรัพยากรต่าง ๆ ของชุมชนไว้ได้ แล้วสืบทอดต่อไปให้ลูกหลานไม่ล่มสลายโดยง่าย

สิน ลือสวน (อึ้งใน, ปรัชชาติ วลัยเสถียร, 2546:435) เกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งเสริมองค์กรประชาชนในเมือง ศึกษาเฉพาะกรณีสหกรณ์เครดิตยูเนียน ชุมชนหลังบ้านมนังคศิลา เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร พบว่าปัจจัยที่ส่งเสริมการพัฒนาสหกรณ์มีทั้งปัจจัยภายในชุมชนและปัจจัยภายนอกชุมชนและลักษณะพิเศษขององค์กรปัจจัยภายในชุมชน ประกอบด้วยสมาชิกเคยมีประสบการณ์ทั้งในการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาที่ง่ายและที่ซับซ้อน มีประสบการณ์ควบคุมการทำงานของกรรมการ ทำให้มีบทเรียนมาใช้พัฒนาสหกรณ์ สมาชิกมีส่วนร่วมในการก่อตั้งสหกรณ์ มีส่วนร่วมในกิจกรรมของสหกรณ์ด้วยรูปแบบที่หลากหลาย การมีส่วนร่วมทางการเงิน การมีส่วนร่วมในการประชุมประจำปีที่ดีที่สุด และการมีส่วนร่วมทางการเงินมีปัญหาบ้าง ซึ่งการมีส่วนร่วมนี้สัมพันธ์กับความคาดหวังในการเป็นสมาชิกสหกรณ์ฯ ความสามารถและผลงานของกรรมการ การมีส่วนร่วมของสมาชิกสอดคล้องกับความคาดหวังต่อการมีส่วนร่วมของสมาชิกของกรรมการ กรรมการเป็นปัจจัยภายในชุมชนที่มีประสบการณ์คล้ายสมาชิก และที่ต่างคือการระดมการมีส่วนร่วมของสมาชิก การแก้ปัญหาความขัดแย้งและการทำงานเป็นกลุ่ม กรรมการสามารถสรุปบทเรียนมาพัฒนาสหกรณ์ นอกจากนี้กรรมการยังมีคุณลักษณะและทัศนคติที่ดีต่องานและคน เป็นที่ยอมรับของสมาชิกกรรมการ มีการแสดงบทบาทในฐานะผู้นำที่ดีให้ความสำคัญแก่สมาชิก และผู้นำมีความสามารถหลายอย่าง ทั้งการระดมการมีส่วนร่วมของสมาชิก การทำงานกลุ่ม การปรับตัวแก้ไขปัญหาและปกป้องผลประโยชน์ของสมาชิก

ปัจจัยภายนอกประกอบด้วย คุณลักษณะและการแสดงบทบาทที่ดีของนักพัฒนามีลักษณะพื้นฐานในการทำงานกับคน ช่วยกระตุ้นและให้การศึกษา การทำงานของกรรมการ การสนับสนุนทรัพยากรจากภายนอกทั้งเรื่องที่ดิน เงินทุน โครงการ การช่วยเหลือเฉพาะด้านทั้งเทคนิคและความรู้ต่างๆ ก็เป็นปัจจัยภายนอก

ดังนั้นการสร้างคามเข้มแข็งของชุมชนจึงหมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ของเมืองหรือชนบทรวมตัวกันเป็น “องค์กรชุมชน” โดยมีการเรียนรู้ การจัดการ และการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของชุมชนแล้วถึงได้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนตลอดจนมีผลกระทบสู่ภายนอกชุมชนที่ดีขึ้นตามลำดับ โดยอาศัยพื้นฐานการมีส่วนร่วมของประชาชน และมีกระบวนการในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนดังนี้

1. มีการรวมตัวกันเป็น กลุ่ม องค์กร
2. ชุมชนมีเป้าหมายร่วมกัน
3. เป็นชุมชนที่มีการเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว
4. มีการระดมความคิดเห็นกันในการดำเนินงานอย่างสุดความสามารถ
5. มีกิจกรรมต่อเนื่องกัน

องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง

จากการดำเนินงานเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน คณะอนุกรมเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤตภายใต้คณะกรรมการนโยบายสังคมแห่งชาติ ได้กำหนดกรอบองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งไว้ว่าจะต้องประกอบด้วย

- บุคคลหลากหลายที่รวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนอย่างเป็นทางการหรือไม่ก็ตาม
- มีเป้าหมายร่วมกันและยึดโยงเกาะเกี่ยวกันด้วยประโยชน์สาธารณะและของสมาชิก
- มีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง รักษาเอื้ออาทรต่อกัน และมีความรักท้องถิ่นรักชุมชน
- มีอิสระในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำและร่วมรับผิดชอบ
- มีการระดมใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างเต็มที่และมีประสิทธิภาพ
- มีการเรียนรู้ เชื่อมโยงกัน เป็นเครือข่ายและติดต่อสื่อสารกันหลายรูปแบบ
- มีการจัดทำกิจกรรมที่เป็นสาธารณะของชุมชนอย่างต่อเนื่อง
- มีการจัดการบริหารกลุ่มที่หลากหลายและเครือข่ายที่ดี
- มีการเสริมสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายของชุมชนสืบทอดกันตลอดไป

ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง

ชุมชนที่มีความเข้มแข็งมีลักษณะที่สำคัญดังนี้คือ

1. สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชนที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง
2. สมาชิกของชุมชนพร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของตนและชุมชน
3. มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นวิถีของชุมชน ภายใต้การสนับสนุนของผู้นำองค์กรชุมชน ในลักษณะเปิดโอกาสให้กับสมาชิกทั้งหมดเข้ามามีส่วนร่วม โปร่งใส และพร้อมที่จะให้ตรวจสอบ
4. สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชนกำหนดควิสัยทัศน์ร่วม ร่วมคิด ตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตามและประเมินผลการแก้ปัญหาและการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการชุมชน
5. สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน
6. มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุก ๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุก ๆ คนและมุ่งหวังการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุดไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป

7. มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้านชุมชนอื่น ๆ ท้องถิ่น ภาคราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการ และอื่น ๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน

การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เพื่อเป็นฐานรองรับการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมพร้อมกันทุกด้าน หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน รวมไปถึงภาคีการพัฒนาต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ จึงต้องผนึกกำลังดำเนินการเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง ด้วยการกระตุ้นและสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งการสร้างสภาพแวดล้อมให้ชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันทำและมีการเรียนรู้เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันอันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในระยะยาว ทั้งนี้มีกิจกรรมหลักที่ดำเนินการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ได้แก่

1. การส่งเสริมกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤต โดยพัฒนาศักยภาพให้คนในชุมชนรวมกลุ่มกันร่วมคิดร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมรักษาผลประโยชน์ของชุมชนด้วยตนเอง รวมทั้งให้ความสำคัญกับการปรับวิถีคิดและวิธีการทำงานของบุคลากรภาครัฐจากการเป็นผู้สั่งการเป็นผู้สนับสนุนในการจัดการและแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง
2. การส่งเสริมกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในลักษณะ “ร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมเรียนรู้” เพื่อส่งเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ประกอบด้วยกระบวนการส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนได้มีการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์เพื่อการพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจชุมชน การพัฒนาสวัสดิการสังคมและสวัสดิภาพของชุมชนการฟื้นฟูอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การค้นหาศักยภาพและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนการจัดทำแผนความต้องการของชุมชน รวมทั้งการสร้างประชาคมภายในชุมชนและการสร้างเครือข่ายของชุมชน

การเสริมสร้างสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเป็นกระบวนการพัฒนาชุมชนที่มุ่งเน้นให้บุคลากรในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเอง ซึ่งมีรายละเอียดของการศึกษาดังนี้

กระบวนการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม

กระบวนการเสริมสร้างและการพัฒนากลุ่มเพื่อให้เกิดความเข้มแข็ง มีหลากหลาย ซึ่งบางกระบวนการสามารถนำไปใช้ได้ทันที แต่บางกระบวนการต้องมีการประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับกิจกรรมที่เกิดขึ้น

พัฒน์ บุญรัตนพันธุ์ (อ๋างโน, ปรัชชา วลัยเสถียร และคณะ. 2546: 401) อธิบายหลักการส่งเสริมการรวมกลุ่มและกระบวนการพัฒนาองค์กรภาคประชาชนโดยเรียกกระบวนการนั้นว่า “หลักการรวมกลุ่ม 3 ขั้น 8 ตอน” ซึ่งเป็นกระบวนการและเป็นพื้นฐานของการเสริมสร้างกลุ่มและเครือข่าย ประกอบด้วยขั้นต่าง ๆ ดังนี้

ขั้นที่ 1 ว่าด้วยการจัดตั้งกลุ่ม เป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก เพราะหากได้ดำเนินการจัดตั้งให้ถูกวิธีทุกขั้นตอนแต่เริ่มแรก ก็จะทำให้กลุ่มมีคุณค่า และเจริญก้าวหน้าไปสู่ขั้นตอนที่ง่ายขึ้นในการจัดตั้งกลุ่มมีหลักเกณฑ์ที่ควรยึดถืออยู่ 8 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ว่าด้วยการค้นหาผู้นำ หรือหน่วยนำของหมู่บ้าน

ตอนที่ 2 ว่าด้วยการหาความต้องการของแต่ละบุคคล ก่อนที่นำมากำหนดความต้องการร่วมของกลุ่ม

ตอนที่ 3 ว่าด้วยความสมัครใจในการเข้าร่วมกลุ่ม รวมถึงการสร้าง ความเชื่อศรัทธา และความภักดีต่อกลุ่ม

ตอนที่ 4 ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมที่คล้ายคลึงกัน มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ทำให้สามารถทำงานร่วมกันได้ง่าย และเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ตอนที่ 5 ว่าด้วยการที่วัยใกล้เคียงกัน ทำให้มีความคิดอ่าน ความสนใจ ความต้องการ และความสามารถในการทำงานใกล้เคียงกัน เข้าใจกันง่ายในการทำงาน

ตอนที่ 6 ว่าด้วยเพศเดียวกัน กิจกรรมบางอย่างอาจจำเป็นต้องแบ่งแยกเพศ ในขณะที่บางกิจกรรมอาจร่วมกันทำทั้งหญิงและชาย

ตอนที่ 7 ว่าด้วยการมีความสัมพันธ์ต่อกันไม่ขัดแย้ง การที่กลุ่มมีความสามัคคีกลมเกลียว ช่วยกันคิด ช่วยกันทำ จนทำให้งานกลุ่มประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

ตอนที่ 8 ว่าด้วยสถานการณ์บีบตัว หมายถึง สถานการณ์ที่จะทำให้คนรวมกันเพื่อความอยู่รอด เพื่อผลประโยชน์ ฯลฯ ซึ่งตรงกับความต้องการของกลุ่ม หรือสมาชิกที่จะมารวมกัน

สรุปแล้ว ในขั้นที่ 1 การจัดตั้งกลุ่มมีส่วนประกอบที่สำคัญอยู่ 3 ประการ คือ ตอนที่ 1 เป็นเรื่องเกี่ยวกับผู้นำกลุ่ม ตอนที่ 2 – 7 เป็นเรื่องเกี่ยวกับสมาชิกในกลุ่ม และตอนที่ 8 เป็นเรื่องของสถานการณ์ หากครบทุกส่วนแล้วก็จะเกิดกลุ่มได้

ขั้นที่ 2 ว่าด้วยการเคลื่อนไหวของกลุ่ม หลังจากดำเนินการขั้นที่ 1 เสร็จสิ้นแล้วจะต้องส่งเสริมให้เกิด “การเคลื่อนไหว” เพราะ การเคลื่อนไหวของกลุ่มเป็นขั้นตอนที่สำคัญอันจะช่วยผลักดันให้กลุ่มเกิดพลังการต่อสู้ และพลังการต่อรองในโอกาสต่อไป

การดำเนินงานเพื่อให้กลุ่มมีการเคลื่อนไหว จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาจะต้องใช้ความอดทนในการทำ ความเข้าใจกับสมาชิกทุกคนของกลุ่ม ให้ตระหนักและซาบซึ้งในบทบาทหน้าที่ของตนเอง เพื่อให้ทุกคนได้ร่วมกันผนึกกำลังอย่างมีระเบียบแบบแผน อันจะนำไปสู่

การสร้างพลังการต่อสู้ หรือพลังการต่อรองในโอกาสต่อไป ในขั้นของการเคลื่อนไหวของกลุ่มซึ่งเน้นขั้นที่ 2 มี หลักเกณฑ์ที่ควรยึดถืออยู่ด้วยกัน 8 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ว่าด้วยการส่งเสริมการประชุมพบปะ เพื่อแลกเปลี่ยนทรรศนะความคิดซึ่งกันและกันเพื่อสร้างความสัมพันธ์ในกลุ่มให้แน่นแฟ้นขึ้นและหาแนวทางปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมาย

ตอนที่ 2 ว่าด้วยการส่งเสริมแนวคิด ขระดับจิตใจของสมาชิกกลุ่ม

ตอนที่ 3 ว่าด้วยการส่งเสริมการมีระเบียบวินัย ได้แก่ การมีกฎเกณฑ์ข้อบังคับในการรวมกลุ่ม และมีระเบียบวินัยในการปฏิบัติต่อกัน

ตอนที่ 4 ว่าด้วยการส่งเสริมสัมพันธ์ทางบุคคล เพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มให้มีความกลมเกลียวแน่นแฟ้น

ตอนที่ 5 ว่าด้วยการส่งเสริมกิจกรรม เพื่อทำให้กลุ่มได้เคลื่อนไหวและเป็นการฝึกกลุ่มให้ได้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง

ตอนที่ 6 ว่าด้วยการส่งเสริมวิชาการ ควรส่งเสริมทางวิชาการ ความรู้ใหม่ๆ ในรูปแบบต่างๆ ที่จำเป็น และเกิดประโยชน์โดยตรงต่อกลุ่ม

ตอนที่ 7 ว่าด้วยการส่งเสริมผลประโยชน์ร่วม เป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้กลุ่มดำรงอยู่ได้ การจัดสรรผลประโยชน์ต้องเที่ยงธรรม เสมอภาค หากขาดประโยชน์ร่วมกัน หรือจัดผลประโยชน์กัน กลุ่มก็จะแตกความสามัคคีและสลายตัวในที่สุด

ตอนที่ 8 ว่าด้วยการส่งเสริมและดำรงไว้ซึ่งสถานภาพผูกพัน โดยพยายามส่งเสริมให้มีความผูกพันระหว่างสมาชิก ส่งเสริมให้ทุกคนมีบทบาทหน้าที่ในกลุ่ม และรู้จักรับผิดชอบร่วมกันกับกลุ่ม ในขั้นนี้เป็นการลงมือดำเนินงานกิจการต่าง ๆ ของกลุ่ม ซึ่งเป็นหน้าที่โดยตรงของนักพัฒนาที่จะต้องจัดกิจกรรมต่าง ๆ ให้มีอยู่เสมอ เพราะสิ่งเหล่านี้จะเป็นเครื่องผูกมัดหรือยึดโยงให้กลุ่มคงอยู่ไม่แตกสลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมการดำรงไว้ซึ่งสถานภาพผูกพันของกลุ่มในตอนที่ 8

ขั้นที่ 3 ว่าด้วยการเจริญเติบโตของกลุ่ม ประกอบด้วย 8 ขั้นตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 ว่าด้วยสหพันธ์รวมกลุ่ม เป็นการทำให้กลุ่มเล็กๆ มาสนธิเข้าเป็นกลุ่มใหม่กลุ่มเดียว

ตอนที่ 2 ว่าด้วยการสร้างหน่วยนำร่วม โดยการนำเอาตัวแทนหรือผู้นำของแต่ละกลุ่มมารวมกันเป็น “หน่วยนำร่วม” เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มเล็ก ประสานงาน ประสานผลประโยชน์ระหว่างกลุ่ม

ตอนที่ 3 ว่าด้วยการสร้างผลประโยชน์ร่วม เพื่อช่วยให้กลุ่มเคลื่อนไหวไปในทิศทางเดียวกัน เกื้อกูลกัน เพราะเกิดผลประโยชน์ในกิจกรรมร่วมกัน แต่ละกลุ่มมีส่วนได้ส่วนเสียในกิจกรรมที่ดำเนินการ

ตอนที่ 4 ว่าด้วยการสร้างกิจกรรมพึ่งพา เป็นวิธีการที่กลุ่มจะต้องอาศัยซึ่งกันและกัน โดยมี “หน่วยนำร่วม” เป็นตัวกลางช่วยกิจกรรมของกลุ่มต่าง ๆ มีความเกี่ยวพันกัน พึ่งพากัน

ตอนที่ 5 ว่าด้วยสนธิวิชาการเป็นการแลกเปลี่ยนและอาศัยความรู้ทักษะ ตลอดจนความต้องการระหว่างกลุ่มที่มีต่อกัน ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างความสามารถและกิจกรรมอื่นใหม่ ๆ

ตอนที่ 6 ว่าด้วยสร้างพลังร่วมในการดำเนินการร่วมโดยการส่งเสริมให้กลุ่มเกิดการร่วมทุน ร่วมวิชาการ ร่วมจัดการ ร่วมกำลังคน ร่วมกำลังวัสดุ ซึ่งถ้ากลุ่มได้ร่วมกันมากเท่าไร พลังมหาศาลก็จะเกิดขึ้นมื่อนั้น

ตอนที่ 7 ว่าด้วยความสิ้นเปลืองร่วม ได้แก่ การลดความสิ้นเปลืองของแรงงาน วัสดุ อุปกรณ์ต่าง ๆ รวมทั้งด้านบริหารและการบริการด้วย เมื่อความสิ้นเปลืองลดลง

ตอนที่ 8 สร้างพลังต่อรอง คือ อำนาจของกลุ่มในการรักษาผลประโยชน์และดำรงกลุ่มไว้พลังต่อรองเป็นพลังในการต่อสู้ของชุมชนซึ่งเกิดจากการรวมกลุ่มกัน นับว่าเป็นหัวใจสำคัญยิ่งของการพัฒนา

ดังนั้น เห็นได้ว่า ขั้นตอนการเสริมสร้างและพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งของพัฒนาชุมชนขั้นพื้นฐาน นั้น เป็นขั้นตอนที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องและสามารถนำไปประยุกต์ได้ในทุกสถานการณ์

องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง

บันทร อ่อนคำและวิริยา น้อยวงค์ยางค์. (อ้างใน, ธีระพงษ์ แก้วหาญ. 2544:49) กล่าวถึงองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งโดยเน้นชุมชนเป็นตัวตั้ง ดังนี้ ภูมิปัญญา และความรู้ที่สืบสานและประยุกต์ให้สอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกองค์กรชุมชนและกลุ่มผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา รวมถึงการจัดตั้งกลุ่ม และจัดระเบียบในชุมชนเวทีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงและการบูรณาการจากภายนอก

ปัจจัยที่มีผลต่อการส่งเสริมและพัฒนาชุมชน

นักพัฒนาหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง เมื่อได้ส่งเสริมให้มีการรวมตัวจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรชุมชนแล้ว สิ่งที่จะต้องคำนึงต่อแนวทางการพัฒนาชุมชนเสมอ คือ จะส่งเสริมและพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งได้อย่างไร การกำหนดกิจกรรม การจัดลำดับขั้นตอนการพัฒนา และการแสวงหาปัจจัยต่างๆ เพื่อสนับสนุนให้กลุ่มเข้มแข็งจะต้องทำอย่างไร สภาพการณ์เหล่านี้เป็นสิ่งที่ท้าทายความสามารถของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นนักพัฒนา ผู้นำกลุ่ม องค์กรที่มีอยู่ในชุมชน สมาชิกกลุ่มและประชาชนทั่วไป

Robert & Susan Kenny (อ้างใน, ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2546 : 428) กล่าวถึงวงจรชีวิตขององค์กรชุมชนในการพัฒนาให้กลุ่มมีความเจริญเติบโตว่า มี 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นก่อตัว สมาชิกตระหนักถึงความต้องการ ปัญหาและโอกาสของตน รวมตัวกันเป็นกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ

ขั้นก่อตั้งกลุ่ม กำหนดวัตถุประสงค์ โครงสร้าง ระเบียบกติกา การรับสมาชิก การแสวงหาทรัพยากร

ขั้นธำรงรักษากลุ่ม ดำเนินกิจกรรมหรือขยายกิจกรรม

ขั้นการประเมินผล

การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม เพื่อต้องการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ ลดการพึ่งพาจากภายนอก การสร้างเสริมความเข้มแข็งต้องใช้ทรัพยากรทางสังคมที่มีอยู่มาใช้ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยอาจจัดในรูปแบบของการจัดกิจกรรมหรือการดำเนินงานการพัฒนา หรือ โครงการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการรวมกลุ่มของคนในชุมชน การระดมความคิดเห็นและการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เป็นผลให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนของชุมชนต่อไป

เครื่องมือชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน

การจัดทำชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้มีเป้าหมายที่สำคัญ คือ การสร้างเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนในระดับรากฐาน จากภายในกระบวนการคิดของบุคคลกลุ่ม และชุมชน ผู้ปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม โดยมีความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกลไกที่สำคัญ จากการศึกษาพบว่า นักคิดและองค์กรจำนวนมากได้เสนอแนวคิดเรื่อง เครื่องชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนไว้ดังพอสรุปได้ คือ เครื่องชี้วัดชุมชนเข้มแข็งประกอบด้วยประเด็นที่สำคัญดังนี้ สิตาภรณ์ นาคทรพร (อ้างในพัชรินทร์ สิริสุนทร. 2550 : 167)

เครื่องมือชี้วัดเกี่ยวกับภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ทศนคติ และระบบความคิดของคนในชุมชน ตลอดจนพฤติกรรมที่บุคคลแสดงตามวิธีคิดนั้น ๆ ได้แก่ ความผูกพัน รักดีต่อกัน ความเสียสละทำงานเพื่อกลุ่ม ความรู้สึกเป็นเจ้าของ

เครื่องมือชี้วัดเกี่ยวกับลักษณะของชุมชน ได้แก่ ความเป็นอิสระทั้งด้านความคิดและอุดมการณ์ของชุมชน การรวมกลุ่มกันทำประโยชน์ การเกิดผู้นำตามธรรมชาติ

เครื่องมือชี้วัดเกี่ยวกับการจัดการชุมชน ได้แก่ วัตถุประสงค์การรวมกลุ่ม กฎ ระเบียบ กติกา กิจกรรมของชุมชน การจัดการทรัพยากรของชุมชน และกระบวนการแก้ไขปัญหา ซึ่งมี 4 ขั้นตอนที่สำคัญ ได้แก่ การวางแผน การจัดกระบวนการ/ยุทธศาสตร์ การลงมือดำเนินการและการประเมิน

เครื่องชี้วัดด้านการเรียนรู้ของชุมชน ได้แก่ จำนวนครั้งของการศึกษา คุณภาพของการดูงาน จำนวนผู้เข้าร่วมงาน เวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (จำนวนครั้ง ประเภทของเวที จำนวนผู้เข้าร่วม คุณภาพของกระบวนการ) และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้และความร่วมมือ (จำนวนสมาชิกและอัตราเพิ่ม จำนวนองค์กรที่เกี่ยวข้อง ความหลากหลายของประเภทงานและกิจกรรม การได้รับการยอมรับจากองค์กรภายนอก)

เครื่องชี้วัดด้านผลกระทบจากการดำเนินงานของชุมชน ประกอบด้วย ด้านเศรษฐกิจและอาชีพ ประกอบด้วย จำนวนและขนาดของกองทุนความสามัคคีในการฝึกอบรม อัตราการเติบโตของกองทุน ประเภทของกิจกรรม ประเภทของกองทุน จำนวนหนี้สินของครัวเรือนและชุมชน รายได้ของครัวเรือนและชุมชน ช่องว่างของรายได้ของคนจนและคนรวย จำนวนแรงงานที่ย้ายเข้าและออก ความหลากหลายของทางเลือกในการประกอบอาชีพ ผลการดำเนินงานของกลุ่มซึ่งพิจารณาจากกำไรหรือขาดทุน การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ

ด้านสังคมและวัฒนธรรม ประกอบด้วย สัดส่วนของครัวเรือนที่สมาชิกย้ายออกและย้ายเข้า จำนวนผู้ได้รับสวัสดิการจากชุมชน อัตราอาชญากรรมและยาเสพติด การปรับใช้และสืบทอดภูมิปัญญาและความรู้พื้นบ้าน การอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาและความรู้พื้นบ้าน การอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน อัตราเพิ่ม/ลด ของคนที่สนใจบวชเรียนหรือปฏิบัติธรรม

ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย อัตราคงอยู่ของพื้นที่ป่า สภาพแหล่งน้ำสาธารณะ สภาพของดิน มลภาวะ และสิทธิในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้านการศึกษา ประกอบด้วย การมีหลักสูตรที่เหมาะสมกับท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมของชุมชนด้านการศึกษา

เครื่องชี้วัดเกี่ยวกับบุคคล ได้แก่ ผู้นำ ปราชญ์ ภูมิปัญญาหรือ นวัตกรรมของชุมชน ประกอบด้วย จำนวนผู้นำ ความรู้และทักษะของผู้นำ และกิจกรรมที่ดำเนินการและเผยแพร่

จะเห็นว่าเทคนิค เครื่องมือ และวิธีการทำงานด้านการพัฒนาสังคมนั้นมีอยู่มาก ทั้งเครื่องมือเชิงปริมาณและเครื่องมือเชิงคุณภาพ เครื่องมือด้านการปฏิบัติการเชิงทดลอง ตลอดจนเครื่องชี้วัดการพัฒนา นอกจากนี้เทคนิคและกลวิธีการทำงานก็มีความซับซ้อนและแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับบริบทที่จะนำเครื่องมือและเทคนิคต่าง ๆ ไปประยุกต์ใช้ และระดับของการพัฒนาสังคม (Level of Development) เช่น การพัฒนาในเชิงนามธรรม เช่น สำนักสาธารณะ ความเชื่อระบบอุดมการณ์และวาทกรรม ต้องใช้เทคนิคการสื่อสารสาธารณะและประชาสัมพันธ์ การพัฒนาโครงการสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ตลอดจนระบบสวัสดิการสังคม นโยบายและบริการสาธารณะ ควรต้องใช้เครื่องมือด้านการวางแผนกระบวนการระบบและการวิเคราะห์นโยบาย เป็นต้น

เครือข่ายการพัฒนาชุมชน

เครือข่ายการพัฒนาชุมชน เป็นการร่วมมือของบุคคล กลุ่ม หรือ ชุมชนที่ให้ความร่วมมือกันในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน โดย การร่วมมือดังกล่าวจะต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน ทั้งนี้ อาจเกิดจากปัจจัยแวดล้อม ทางกายภาพ และสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม ที่ทำให้กลุ่มองค์กรเหล่านั้นมาร่วมมือในการดำเนินเพื่อให้บรรลุผลตามความต้องการของชุมชน ซึ่งในเรื่องดังกล่าวมีผู้ให้ความหมายของเครือข่ายการพัฒนาชุมชน หรือเครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน ดังเช่น

สนธยา พลศรี. (2550 : 284) ได้รวบรวมความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน (Network of Learning in Community Development) ไว้หลายความหมาย ดังนี้

เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน หมายถึง การประสานสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งความรู้ ประสบการณ์และทรัพยากรซึ่งกันและกันระหว่างคนกับคน คนกับกลุ่ม และระหว่างกลุ่มกับกลุ่ม เพื่อดำรงอยู่ของสมาชิกในองค์กรเครือข่าย

เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน หมายถึง กลุ่มของชาวชุมชนที่มีความคิด มีปัญหาความต้องการคล้ายๆกัน มาติดต่อประสานงานหรือร่วมกันทำกิจกรรมอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง เพื่อแก้ไขปัญหาหรือตอบสนองความต้องการร่วมกันของแต่ละเครือข่าย

สนธยา พลศรี. (2550 : 286) เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน หมายถึง ความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกซึ่งอาจจะเป็นบุคคลกับบุคคล กลุ่มกับกลุ่ม องค์กรกับองค์กร องค์กรกับชุมชนอื่นๆ หรือระหว่างชุมชนอื่นเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ทรัพยากร สนับสนุนส่งเสริมและร่วมกันดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชนของสมาชิกให้ประสบความสำเร็จ และต่อเนื่องบนพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันด้วยความเป็นกัลยาณมิตรและเอื้ออาทรต่อกัน

ลักษณะของเครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน ได้มีผู้กำหนดลักษณะของเครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชนไว้หลายลักษณะ ดังนี้

ปาน กิมปี (อ้างใน, สนธยา พลศรี. 2550 : 287) กำหนดลักษณะสำคัญของเครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชนไว้ดังนี้

มีแนวคิดของการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานความต้องการของประชาชน(Bottom-up) มากกว่าความต้องการของรัฐที่จะพัฒนา (Top-Down) อันเป็นการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง (Self – Reliance) ที่อาศัยความรู้ ความสามารถของชาวบ้าน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหาของชุมชนของตนมากกว่าที่จะพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอกการดำเนินงานโดยประชาชนมีส่วนร่วม ทั้งร่วมกันคิด ร่วมดำเนินการ โดยอาศัยองค์กรเครือข่ายเป็นแกนกลางในการดำเนินการเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของคนทุกเพศทุกวัย มีความยืดหยุ่นในการถ่ายทอดแลกเปลี่ยน และการกระจายความรู้ที่มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องเป็นกระบวนการกลั่นกรอง

ความรู้จากภายนอกผสมผสานกับความรู้ของชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อผสมผสานเป็นความรู้ใหม่ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและการพัฒนาตนเอง ครอบครัวและชุมชน เป็นการระดมเพื่อผสมผสานการใช้ทรัพยากรต่างๆ ในลักษณะการร่วมมือกันเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชนอย่างต่อเนื่อง เมื่อพิจารณาจากลักษณะของเครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชนที่กล่าวมาแล้วพบว่าเครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชนมีลักษณะสำคัญ ดังต่อไปนี้

มีลักษณะเช่นเดียวกับลักษณะของเครือข่ายทั่วๆ ไป

มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อให้สมาชิกได้ร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทั้งในด้านความรู้ ประสบการณ์ ทักษะ เจตคติ ทรัพยากรต่างๆ ร่วมกันสรุปบทเรียน สนับสนุนช่วยเหลือกันและกัน เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน

สมาชิกที่มาารวมกันเป็นเครือข่ายอาจเป็นบุคคล กลุ่มหรือ องค์กรในชุมชนเดียวกัน หรือระหว่างชุมชนก็ได้แต่มีความสนใจ ประสบปัญหา มีความต้องการเหมือน ๆ กัน

เป็นที่รวมของกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน บนพื้นฐานความต้องการของคนในชุมชน ด้วยความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ของคนในชุมชน จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชุมชน เป็นการบูรณาการความรู้ระหว่างภูมิปัญญาของชุมชนกับความรู้จากภายนอกชุมชน เป็นองค์ความรู้ใหม่ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชน สมาชิกมีการแบ่งงานกันทำ ตามความสามารถหรือตามความถนัดของตนไม่ก้าวก่ายกัน ไม่ชิงดีชิงเด่นกัน ไม่แข่งขันกันเอง สมาชิกร่วมกันกำหนดการบริหารและจัดการเครือข่ายในลักษณะของภาคีหรือหุ้นส่วนที่สมาชิกมีความเท่าเทียมกัน มีความสมานฉันท์ เชื่อถือ สรรพสามัคคีและไว้วางใจกัน เอื้ออาทรกัน ร่วมกันดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง มีวงจรชีวิตเช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ คือ มีจุดเริ่มต้น มีการเจริญเติบโตและพัฒนา มีความสำเร็จ หรืออาจจะประสบปัญหาและเสื่อมถอยจนต้องล้มเลิกเครือข่าย แต่สามารถป้องกันแก้ไขได้ ถ้าหากสมาชิกมีความรู้ความเข้าใจถึงสาเหตุของการเกิดปัญหา ร่วมกันกำหนดยุทธศาสตร์และดำเนินงานอย่างจริงจังจึงมีลักษณะเป็นประชาธิปไตย คือ สมาชิกมีอิสระ เสรีภาพ เสมอภาพและภราดรภาพ ในเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนไม่มีการครอบงำ ไม่มีการบีบบังคับจากแกนนำหรือสมาชิกคนใดคนหนึ่ง แต่ใช้ความเห็นพ้องหรือความเห็นร่วมกันเป็นสำคัญ ความสำเร็จของเครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชนขึ้นอยู่กับกระบวนการหลายกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการจูงใจ เป็นต้นมีการเชื่อมโยงสายใยสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกอย่างเหนียวแน่นและอย่างต่อเนื่องเพื่อการดำรงอยู่ของเครือข่ายอย่างถาวร เป็นการระดมการผสมผสานการใช้ทรัพยากรต่างๆ กลุ่ม องค์กร หน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนในลักษณะของการร่วมมือกันเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาชุมชนที่เหมาะสม

สมพันธ์ เตชะอธิก (อ้างใน, พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร. 2547 : 149) กล่าวถึงปัจจัยความเข้มแข็งของเครือข่ายในระดับชุมชนไว้ 2 ลักษณะ คือ

เครือข่ายในชุมชน มีข้อควรพิจารณาอยู่ 3 ประการ คือ การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ผลของกิจกรรม และความเข้มแข็งของผู้นำ

เครือข่ายภายนอกชุมชน ได้แก่ การเชื่อมโยงงานของท้องถิ่น และกระบวนการเรียนรู้ของคนนอกชุมชน

ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งของเครือข่าย

สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (อ้างใน, พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร. 2547 :150) ปัจจัยที่ส่งเสริมต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายภาคประชาชน คือ

1. ความหลากหลายของกลุ่ม องค์การ เครือข่ายที่มีอยู่ในสังคม
2. การสร้างเวทีการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่มองค์กรของภาคประชาชนด้วยกันและกับภาครัฐ/นักวิชาการ
3. การสร้างระบบฐานข้อมูลขององค์กรเครือข่ายที่เป็นระบบ
4. การเฝ้าติดตามประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่
5. การเข้าใจและยอมรับในกระบวนการทำงานของกันและกัน
6. ทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น
7. ทุนจากทั้งภายในและภายนอกชุมชนในเชิงผลประโยชน์ต่างตอบแทน

ประยัด จตุพรพิทักษ์กุล (อ้างใน, พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร. 2547: 153) เครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับระบบการเกษตรกรรมทางเลือกของชุมชน มีเงื่อนไขและปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของเครือข่ายหลายประการ คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติสูง การเรียนรู้ปัญหาบทเรียน และการแก้ไขปัญหา วัฒนธรรม ประเพณีที่ทำให้มีการพบปะ การผลิตทางอุดมการณ์ในการดำเนินชีวิต องค์กรชุมชนหรือการรวมกลุ่มทำกิจกรรมแก้ไขปัญหา ระบบการจัดการกลุ่มเครือข่าย ความสามารถของผู้นำการคมนาคมและการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ สถานการณ์ทางการเมืองทั้งในระดับชุมชน เช่น การปกป้องทรัพยากรชุมชนและระดับชาติ ที่เป็นกระแสนับสนุนบรรยากาศแบบประชาธิปไตย และการสนับสนุนจากภายนอกที่เกี่ยวข้องการทำงานในด้านนั้น ๆ ทั้งด้านความรู้ ข่าวสาร ทุน และกระบวนการนอกจากการพิจารณาถึงปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งของเครือข่ายแล้วสิ่งที่ผู้ทำงานด้านเครือข่ายจะต้องคำนึงถึง คือ การเรียนรู้และการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ข้อควรคำนึงในการทำงานและการจัดการเครือข่ายไว้ 5 ขั้นตอน คือ

1. เครือข่ายประกอบด้วยสมาชิกที่หลากหลาย กล่าวคือ สมาชิกในเครือข่ายส่วนใหญ่มีความสนใจในการทำงาน มีแนวคิด วิธีการ มีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่หลากหลาย ดังนั้นในการดำเนินการกับบุคคลฝ่ายต่าง ๆ ในเครือข่าย จึงต้องคำนึงถึงความหลากหลายของสมาชิก
2. เครือข่ายที่ดีและมีประสิทธิภาพนั้นจะต้องมีชีวิตชีวา กล่าวคือควรมีกระบวนการที่เกื้อหนุนความสามารถของสมาชิกในฐานะปัจเจกบุคคลให้สูงขึ้น เพื่อให้ปัจเจกบุคคลได้พัฒนาตนเอง และพัฒนากลุ่มและเครือข่ายให้ไปสู่เป้าหมายของสังคมร่วมกัน โดยความมีชีวิตชีวานี้หมายถึงการมีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง การมีความเคลื่อนไหวของข้อมูลข่าวสาร และการรักษาความสัมพันธ์ของมวลสมาชิก
3. เครือข่ายที่ดีและมีประสิทธิภาพจะต้องมีการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร กล่าวคือ เครือข่ายที่ดีจะต้องมีการจัดการกับข้อมูลข่าวสาร มีการกระจายระบบสารสนเทศแก่สมาชิก ที่สามารถให้ความหมาย หรือมุมมองในการดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย ซึ่งข้อมูลสารสนเทศนั้น จะต้องมาจากการวิเคราะห์บนฐานข้อมูลที่มีความจำเป็นต่อการพัฒนาเครือข่าย
4. เครือข่ายจำเป็นต้องมีชุมทาง(hub) ที่หลากหลาย โดยชุมทางหรืออาจเรียกว่า “ศูนย์ประสานงาน” ควรมีกระจายอยู่ในสถานที่ต่าง ๆ และทำหน้าที่สื่อสารเรื่องราวให้สมาชิกทราบ โดยเฉพาะข้อมูลเชิงยุทธศาสตร์และทำกิจกรรมความเคลื่อนไหวของเครือข่าย
5. เครือข่ายจำเป็นต้องมีผู้จัดการเครือข่าย (Network Manager) เพื่อช่วยดูแลกิจกรรมและประเมินความต้องการของสมาชิกในเครือข่ายโดยการสนับสนุนการบริการต่างๆ ที่สมาชิกต้องการ เช่น ช่วยจัดระบบข้อมูลข่าวสาร การกำหนดยุทธศาสตร์และเป้าหมายในการทำงาน ตลอดจนช่วยวิเคราะห์ระบบและสภาวะแวดล้อมต่างๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน โดยผู้จัดการเครือข่ายอาจเป็นเพียงผู้ที่สมาชิกในเครือข่ายมอบหมายให้ดำเนินการแทนสมาชิกในบางช่วงเท่านั้น นอกจากนี้ เครือข่ายควรมีทีมจัดการที่มีความรู้ ความสามารถ มีความคิดสร้างสรรค์และสามารถเรียนรู้ได้เร็ว รอบรู้ต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น รวมทั้งสามารถจัดการ “ชุมทาง” ที่เป็นพื้นที่ทำงานของเครือข่ายในท้องถิ่นต่างๆ

จากผลการศึกษา เห็นได้ว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งและความสำเร็จของเครือข่ายนั้นมาจากปัจจัยที่หลากหลายทั้งปัจจัยภายในเครือข่ายที่เป็นการจัดการในระดับปัจเจกบุคคล ระดับกลุ่มและเครือข่าย และปัจจัยภายนอกที่สนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัว รวมทั้งขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เข้ามาเสริมสร้างการพัฒนาศักยภาพของเครือข่าย โดยปัจจัยในแต่ละด้านนั้นจะมีความเกี่ยวข้องกับฐานคิด บริบททางสังคม และสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น ๆ อยู่เสมอ ดังนั้น การเสริมสร้างความเป็นเครือข่ายให้เป็นเครือข่ายที่มีความเข้มแข็ง มีชีวิตชีวานั้น จะต้องศึกษาถึงสถานการณ์และปัจจัยต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาแล้ว และมีการปรับเปลี่ยน เรียนรู้ รวมทั้งมีการจัดการตนเองอย่างต่อเนื่อง

7. บทบาทของเด็กและเยาวชนในการพัฒนาชุมชน

เด็ก (Children) หมายถึง บุคคลที่มีอายุเกินกว่า 7 ปีบริบูรณ์ แต่ยังไม่เกิน 14 ปี
 เยาวชน (Teenagers) หมายถึง บุคคลที่มีอายุเกิน 14 ปีบริบูรณ์ แต่ยังไม่เกิน 18 ปี

การกำหนดความหมายของเด็กและเยาวชนดังกล่าวพบว่า มีความแตกต่างกันในการศึกษาเรื่องการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในเขตชานเมืองจังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชน จึงกำหนดเกณฑ์ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาและการจัดกิจกรรมร่วมกัน โดยกำหนดว่าเด็กนั้นเป็นผู้มีอายุตั้งแต่ 6 ปี ขึ้นไปจนถึง 14 ปี นั่นคือผู้ที่เข้ารับการศึกษาระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น ส่วนเยาวชน หมายถึงผู้มีอายุระหว่าง 15 ปีขึ้นไป จนถึง 20 ปี คือผู้ที่เข้ารับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายไปว. จนถึงผู้เข้ารับการศึกษาระดับอุดมศึกษา ปริญญาตรี

ความสำคัญของเยาวชนในการพัฒนาชุมชนแล้ว สามารถแยกได้ ดังต่อไปนี้
 (เสาวนีย์ เสนาสุ อ่างใน สมิตี สระอุบล.2534 : 5)

1. เยาวชนเป็นแรงงานแฝง จากการที่ประชากรไทยกว่าสองในสามอยู่ในวัยเด็ก และเยาวชนซึ่งประมาณ 30 ล้านคน เป็นเด็กที่ไม่สามารถจะช่วยเหลือตัวเองได้และเป็นเยาวชนที่ยังอยู่ในระบบโรงเรียนยังต้องพึ่งคนอื่น เป็นส่วนใหญ่ ส่วนเยาวชนที่เหลือนอกโรงเรียนอีก 8.6 ล้านคนนั้น เป็นผู้ที่น่าจะพึ่งตนเองและช่วยเหลือตนเองได้ แต่ด้วยความที่ขาดความรู้ ทักษะ ความคิด โอกาส ทุน และทรัพยากร จึงทำให้เยาวชนเหล่านี้ไม่ได้ใช้ความสามารถที่มีอยู่อย่างเต็มที่เพราะขาดการพัฒนาที่ถูกต้องเหมาะสม ความสามารถในการพึ่งตนเองจึงมีอยู่น้อย การช่วยเหลือสังคมจึงแทบจะเป็นไปไม่ได้

2. เยาวชนเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจสังคม เมื่อเยาวชนเป็นแรงงานแฝงที่ว่างงาน หรือมีเวลาที่ไร้ประโยชน์ทางการผลิตมากจนเกินไป เยาวชนเหล่านี้จึงมีแนวโน้ม สร้างปัญหาทางสังคมในด้านอบายมุข สิ่งเสพติด อาชญากรรม ด้วย ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ กับการตกเป็นเหยื่อของสังคม นอกจากนี้การที่เยาวชนเป็นแรงงานไร้ฝีมือ ปัญหาว่างงาน ปัญหาจ้างงานแต่ไม่คุ้มค่า ตลอดจนปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพ การถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายทุนนายจ้าง มักจะนำไปสู่ปัญหาเศรษฐกิจ คือ ทำให้การผลิตได้น้อยและไม่ได้มาตรฐาน ซึ่งทำให้รายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายในการดำรงชีวิตที่ดำรงในสังคม

3. เยาวชนเป็นภาระต่อการพัฒนา ประสิทธิภาพในกระบวนการพัฒนาประเทศนั้น เป็นที่ยอมรับกันว่าอยู่ที่การดึงระดมประชากรทั้งหมด เข้ามามีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน และเต็มที่ในการทำงาน แต่เมื่อมีเยาวชนจำนวนค่อนข้างมากที่น่าจะช่วยเหลือตัวเองได้ แต่กลับยังไม่สามารถผลิตเพื่อตนเอง หรือพึ่งตนเองโดยสิ้นเชิงได้ จึงกลายเป็นผู้รับ ผู้รับบริโภคน ผู้ใช้จ่าย ของสังคมที่สังคม

ต้องแบกรับเป็นภาระตนเองเดียวกับ “มือไม่พายแต่เอาเท้าราน้ำ” ซึ่งก็หมายความว่า แทนที่สามารถจะช่วยแบ่งเบาภาระของสังคม กลับเพิ่มภาระเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการพัฒนาประเทศมากขึ้น

4. เยาวชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนา ในกระบวนการระดมประชากรทั้งประเทศมุ่งสู่การพัฒนาประเทศให้ทันสมัยนั้น การใช้มาตรการหรือวิธีการสร้างเยาวชนให้เป็นเครื่องมือการผลิตเพียงเพื่อพัฒนาประเทศที่มีการเกษตรเป็นพื้นฐาน ไปสู่ความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมนั้น ประสพการณ์จากหลายประเทศชี้ให้เห็นถึงแนวโน้มแห่งอันตรายที่อาจเกิดขึ้น คือจะเกิดปัญหาทางสังคมส่วนตัวของเยาวชนโดยเฉพาะการเป็นทาสของงานนั้น อาจเป็นอุปสรรคต่อการสร้างความสำนึกทางสังคมเพื่อส่วนรวมในมวลหมู่เยาวชนได้

นอกจากนี้ในการสร้างเยาวชนเป็นเครื่องมือการผลิตนั้น ต้องลงทุนด้วยงบประมาณมหาศาลในการจัดการฝึกอบรมให้เกิดทักษะทางการผลิต ตลอดจนการสร้างงานทางอุตสาหกรรมให้มากขึ้นซึ่งไม่แน่ว่าจะประสบผลสำเร็จ เพราะเยาวชนเป็นมนุษย์ที่มีชีวิต จิตใจ เป็นธรรมชาติ มิใช่หุ่นยนต์ที่จัดโปรแกรมควบคุมได้โดยคอมพิวเตอร์

5. เยาวชนเป็นความหวังของสังคมใหม่ นอกจากเยาวชนจะอยู่ในวัยหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงแห่งชีวิตแล้ว เยาวชนยังถูกจัดว่าเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความก้าวหน้าและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ดังที่ประวัติศาสตร์บ่งชี้ไว้ ฉะนั้นเมื่อเยาวชนอาจเป็นได้ทั้ง แรงงานแฝง ปัญหา ภาระ และเครื่องมือการผลิต ประเด็นสำคัญในกระบวนการพัฒนาประเทศจึงอยู่ที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะทำให้เยาวชนเป็นความหวังของสังคมใหม่ เป็นอนาคตของชาติ เป็นผู้ใช้แรงงานอย่างเต็มความสามารถเป็นผู้ไม่สร้างปัญหา เป็นผู้ไม่กระทำตนเป็นภาระ เป็นเครื่องมือการผลิตที่ตระหนักถึงสังคมส่วนรวมถึงจุดหมายและความหมายแห่งการมีชีวิตอยู่ หากสามารถกระทำเช่นดังกล่าวได้ ก็เท่ากับสังคมได้รับการปลดปล่อยทั้งปัญหาและภาระกับทั้งยังได้สมาชิกที่เข้มแข็งกระตือรือร้นเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาประเทศอีกด้วย

8. ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ทฤษฎีการพัฒนาสังคม

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540: 38) ได้กล่าวถึงทฤษฎีสถักภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย และทฤษฎีการพัฒนาสังคมของ ดร.เอนสมิงเบอร์ ไว้ดังนี้

ทฤษฎีสถักภาพการพัฒนาและแพร่กระจาย (Development Potential Diffusion Theory) ประกอบด้วย 2 ส่วนคือ สถักภาพการพัฒนา ประกอบด้วยสังกัด 4 ตัว คือ 1. ทรัพยากรธรรมชาติ 2. ทรัพยากรมนุษย์ 3. องค์การสังคม และ 4. ภาวะผู้นำ นั่นคือ ทฤษฎีส่วนนี้อธิบายว่า 4 สิ่งนี้เป็นตัวเหตุให้เกิดการพัฒนาสังคม 4 สิ่งนี้ถือเป็นสถักภาพของสังคม อีกส่วนคือ ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (Diffusion Theory) มีสังกัด 1 ตัวคือ การติดต่อกับ

โลกภายนอก (Contact) อธิบายการพัฒนาว่าเกิดจากการติดต่อกันระหว่างสังคม โดยเฉพาะสังคม ด้อยพัฒนาที่ติดต่อกับสังคมพัฒนาจะทำให้สังคมด้อยพัฒนามีระดับการพัฒนาสูงขึ้น ทฤษฎี ศักยภาพและการแพร่กระจายมีตัวเชื่อม คือ การฝึกอบรม (Training) ซึ่งทางวิชาการเรียกว่า ตัวแปรแทรก (Intervening variable) เป็นปัจจัยเหตุให้เกิดการพัฒนา

สรุปว่า ตามทฤษฎีนี้ สังคมจะพัฒนาได้โดยมีเหตุปัจจัย 6 ประการ คือ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์การสังคม ภาวะผู้นำ การติดต่อและการฝึกอบรม ยังมี สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มากเพียงใด การพัฒนาก็ยิ่งมีสูงขึ้นเท่านั้น

ทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและแพร่กระจายมี 6 ประพจน์ดังนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้เกิดการพัฒนา
2. ทรัพยากรมนุษย์ ทำให้เกิดการพัฒนา
3. องค์การสังคม ทำให้เกิดการพัฒนา
4. ภาวะผู้นำ ทำให้เกิดการพัฒนา
5. การติดต่อกับโลกภายนอก ทำให้เกิดการพัฒนา
6. การฝึกอบรม ทำให้เกิดการพัฒนา

ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural resource) หมายถึง สิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติไม่ใช่สิ่งที่ มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ดิน น้ำ ป่า แร่ธาตุ เช่น น้ำมัน ก๊าซ ทองคำ เงิน เพชร

ทรัพยากรมนุษย์ (Human resource) หมายถึง มนุษย์นั่นเอง แต่หมายถึงเฉพาะกลุ่มคน ในวัยแรงงาน เพราะคนวัยนี้มีกำลังแรงงานเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา

องค์การสังคม (Social organization) องค์การสังคมที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา คือ องค์การสังคมประเภทสหกรณ์ (Association) เช่น กลุ่มอาชีพ สหกรณ์ คณะกรรมการ กลุ่ม ทางการศึกษา เป็นต้น

ภาวะผู้นำ (Leadership) หมายถึง จำนวนคนที่เป็นผู้นำ เช่น ผู้นำทางการเมือง มี กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ตำบล เป็นต้น ผู้นำทางการศึกษา เช่น ครู กรรมการศึกษา เป็นต้น ผู้นำทางเศรษฐกิจ เช่น ผู้ร่ำรวย พ่อค้า ผู้นำกลุ่มชาวนา ผู้นำกลุ่มชาวไร่ ผู้นำกลุ่มทอผ้า เป็นต้น ผู้นำทางศาสนา เช่น สมภารวัด

การติดต่อ (Contact) หมายถึง การที่คนของชุมชนหนึ่งเป็นชุมชนชนบทติดต่อกับ คนในอีกชุมชนหนึ่งคือ ชุมชนเมือง การติดต่อระหว่างชุมชน ระหว่างเมือง ระหว่างประเทศ เรียกว่า การติดต่อในความหมายนี้ทั้งสิ้น

การฝึกอบรม (Training) หมายถึง การได้รับการศึกษาของประชาชน โดยเฉพาะ การศึกษาที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพ เช่น การฝึกอาชีพด้านต่าง ๆ การฝึกเกี่ยวกับสหกรณ์ การฝึกเกี่ยวกับสาธารณสุข การฝึกเกี่ยวกับการตลาด การฝึกเกี่ยวกับการช่าง เป็นต้น

การพัฒนา (รวมถึงการพัฒนาสังคม) หมายถึง การมีคุณภาพชีวิต (Quality of Life) ที่ดีขึ้น อาจวัดคุณภาพชีวิตได้หลายแบบ เช่น วัดทางการศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง อนามัย หรือทางจิตใจ มีสิ่งเหล่านี้สูงขึ้นหรือมากขึ้นก็ถือว่ามีพัฒนาสูงขึ้น

จากแนวคิดดังกล่าวสามารถอธิบายปัจจัยที่ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ชัดเจนยิ่งขึ้นดังนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้เกิดการพัฒนา

หมายความว่า ปัจจัยเหตุคือ ทรัพยากรธรรมชาติก่อให้เกิดปัจจัยผล คือ การพัฒนา ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น เหตุผลก็คือเมื่อมีทรัพยากร เช่น น้ำมัน ทองคำ หรือเพชรแล้ว สิ่งเหล่านี้จะทำให้เกิดเป็นทรัพย์สินเงินทอง สามารถนำไปใช้จ่ายยกระดับคุณภาพชีวิตให้สูงขึ้นได้ ยังมีทรัพยากรธรรมชาติมีค่าจำนวนมากก็ยังทำให้ระดับการพัฒนาสูงมากขึ้นไปอีก

2. ทรัพยากรมนุษย์ ทำให้เกิดการพัฒนา

หมายความว่า ปัจจัยเหตุคือ ทรัพยากรมนุษย์ โดยเฉพาะมนุษย์ในวัยแรงงาน ก่อให้เกิดปัจจัยผล คือ การพัฒนา หรือพูดอีกอย่างว่า ยังมีคนในวัยแรงงานมากเท่าใดก็ยิ่งทำให้ระดับการพัฒนาสูงมากขึ้นเพียงนั้น เหตุผลก็คือคนในวัยแรงงานมีกำลังแรงงานที่สามารถใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อคุณภาพชีวิตได้ เช่น เพิ่มการศึกษาทำให้สุขภาพอนามัยแข็งแรง จิตใจมั่นคงเข้มแข็ง เป็นต้น ปัจจัยนี้จึงเป็นเหตุให้เกิดการพัฒนาได้

3. องค์การสังคม ทำให้เกิดการพัฒนา

องค์การสังคม หมายถึง องค์การสังคมที่จะช่วยทำให้เกิดพลังในการทำงานได้ใหญ่ขึ้นและมากขึ้น เพราะเป็นการรวมกำลังแรงงานกับงานใหญ่ ๆ ที่ทำคนเดียวไม่ได้ องค์การก็สามารถทำได้ ทำได้มาก และทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะได้ร่วมช่วยกันคิด ช่วยกันพิจารณา จึงมีความรอบคอบไม่บกพร่องหรือบกพร่องน้อย จึงเป็นเหตุให้เกิดการพัฒนาได้อีกทางหนึ่ง

4. ภาวะผู้นำ ทำให้เกิดการพัฒนา

ภาวะผู้นำหรือจำนวนผู้นำประเภทต่าง ๆ ยังมีมากเท่าใดก็จะยิ่งทำให้การพัฒนามีระดับสูงมากขึ้นเพียงนั้น ทั้งนี้ก็เพราะผู้นำมักจะเป็นคนที่มีคุณภาพ การทำงานของผู้นำ คุณภาพหรือประสิทธิภาพไปด้วย ผู้นำจะสามารถรวมคนได้เป็นจำนวนมาก กลายเป็นกลุ่มคนเป็นจำนวนมาก จึงทำงานใหญ่หรืองานปริมาณมากได้ นอกจากนั้น ด้วยบารมีของผู้นำทำให้คนที่มารวมตัวกันทำงาน ทำงานอย่างทุ่มเทเพื่อผู้นำจึงทำให้เกิดผลดีแก่การพัฒนา

5. การติดต่อ ทำให้เกิดการพัฒนา

การติดต่อ หมายถึง การติดต่อระหว่างชุมชน ระหว่างเมือง หรือ ระหว่างประเทศ โดยเฉพาะชุมชนเมือง ประเทศที่ด้อยพัฒนาจะได้ประโยชน์จากชุมชนเมือง ประเทศที่พัฒนาแล้วหรือเจริญกว่า ทั้งนี้เพราะการติดต่อเช่นนั้นทำให้เกิดการถ่ายทอด เรียนรู้ รับเอาความรู้

ความชำนาญ สินค้า เทคโนโลยีจากสังคมเจริญมาใช้หรือมาผลิตเครื่องมือ เครื่องใช้ สินค้าขึ้นมาในสังคมด้อยพัฒนา ทำให้สังคมด้อยพัฒนามีความเจริญก้าวหน้าตามไปด้วย

6. การฝึกอบรม ทำให้เกิดการพัฒนา

การฝึกอบรมว่าเป็นการศึกษา (Education) ทำให้เกิดการพัฒนาเพราะทำให้ความรู้ความชำนาญด้านต่าง ๆ ของคนสูงขึ้น การพัฒนาก็ย่อมจะสูงตามไปด้วย การศึกษาดีย่อมจะทำให้รู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ ทรัพยากรมนุษย์ที่ดีการศึกษาก็ย่อมเป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพ องค์การสังคมที่มีคนมีคุณภาพเป็นสมาชิกก็ย่อมพลอยมีคุณภาพไปด้วย ผู้นำที่มีการศึกษาก็ย่อมมีคุณภาพดียิ่งขึ้น การติดต่อที่เฉลียวฉลาดอันเกิดจากการศึกษา ย่อมก่อผลประโยชน์ด้านการพัฒนาการ

ทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจายชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาซึ่งรวมถึงการพัฒนาสังคมด้วยจะเกิดขึ้นได้ ก็โดยมีปัจจัย 6 ตัวเป็นเหตุ คือ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์การสังคม ภาวะผู้นำ การติดต่อและการฝึกอบรม

เนื้อหาสาระ

1. เป้าหมายของการพัฒนาชาติ คือการพัฒนาคนและการพัฒนาสถาบัน การพัฒนาคนเป็นอันดับหนึ่ง ตามด้วยการพัฒนาสถาบัน การพัฒนาคนคือ การทำให้เขาสามารถพึ่งตนเองได้อย่างนับถือตนเอง
2. ในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ผู้มีส่วนร่วมจะต้องมีความรับผิดชอบในการแก้ปัญหาของตนเอง แสวงหาเทคโนโลยีและงบประมาณจากรัฐบาลและสร้างโครงสร้างสถาบันพื้นฐาน มีคนเชื่อถือและสนองความต้องการจำเป็นของเขาได้
3. สาเหตุของการพัฒนาอาจมาจากภายนอกหรือภายในก็ได้จะทำการพัฒนาได้ คนที่จะถูกพัฒนาต้องยินยอมเปลี่ยนแปลงและเป็นผู้ทำในการดำเนินการเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย
4. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องค่านิยม ทักษะคิด หรือวิธีทำสิ่งของจะต้องมีลักษณะเป็นกระบวนการที่กระตุ้นยั่วยุได้เติบโตได้ กำหนดทิศทางได้ และจะต้องไม่ตายตัว
5. การเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมและค่านิยมเป็นทั้งผลและเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมือง
6. การพัฒนาสังคม ทำให้วิธีการคิดและวิธีทำสิ่งต่าง ๆ ตามประเพณีปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไป
7. ในกระบวนการพัฒนาสังคม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะเปลี่ยนแปลงสังคม ประเพณีให้เป็นสังคมสมัยใหม่

8. เนื่องจากการพัฒนาสังคมต้องใช้เงินในการเริ่มโครงการและดำเนินโครงการ หลักสำคัญอย่างหนึ่งจะต้องพัฒนาเศรษฐกิจก่อนและอย่างต่อเนื่อง ประชาชนจะต้องเข้าใจว่าเงินที่นำมาใช้ในการพัฒนาจะต้องมาจากชุมชนที่จะถูกพัฒนานั้นเอง เงินของรัฐเท่าใดก็สู้เงินของประชาชนไม่ได้

9. ใช้การพัฒนาชนบทแบบผสมผสานให้เป็นทั้งเหตุและผลของการพัฒนา จะต้องใช้การปฏิรูปสถาบัน สนับสนุนการพัฒนาแบบผสมผสาน

10. แบบแผนการดำเนินชีวิตครอบครัวและค่านิยมทางสังคมจะต้องใช้เวลาเปลี่ยนแปลงนานกว่าวัตถุ ดังนั้นจึงต้องเลือกเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสมมาใช้ เพื่อให้ครอบครัวและค่านิยมมีเวลาปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมสมัยใหม่ได้

11. การพัฒนาสังคมเป็นเรื่องล่อแหลมต่อความไม่สงบทางการเมืองเพราะการพัฒนาทุกเรื่องเป็นการเมือง ดังนั้นการพัฒนาสังคมจึงต้องได้รับการสนับสนุนทางการเมืองอย่างแข็งขัน

12. ความรู้สังคมศาสตร์จะช่วยทำให้สามัญชน นักวางแผน นักบริหารและนักการเมือง เข้าใจทฤษฎีพัฒนาสังคมได้ดี

ทฤษฎีพัฒนาสังคมชุดนี้ให้ประโยชน์ 3 ประการ

1. เป้าหมายของการพัฒนาว่า สูงสุดคือ การพัฒนาคน รองลงมาเป็นสถาบันหรืออย่างที่เราเข้าใจว่าสิ่งแวดล้อมทางสังคม

2. กระบวนการพัฒนาเป็นขั้นเป็นตอน อะไรก่อน อะไรหลัง เช่น ต้องพัฒนาเศรษฐกิจก่อน แล้วตามด้วยการพัฒนาอย่างอื่น

3. การพัฒนาสังคมใหม่ ๆ เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาแบบผสมผสาน การปฏิรูปที่ดิน วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน

สังคมในยุคปัจจุบันปรับเปลี่ยนตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) คนในสังคมมีการเปลี่ยนแปลงค่านิยม วิธีการดำรงชีวิต โดยหันไปยึดวัตถุนิยมและการบริโภคนิยมเป็นหลัก ทำให้มีการแข่งขันเพื่อให้คนบรรลุผลตามที่ตนเองต้องการ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยมีสาเหตุที่สำคัญดังนี้

1. การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร (Population Factor) ของประเทศ ซึ่งทำให้ประเทศไทยมีจำนวนประชากรถึง 60 ล้านคน และมีอัตราการเพิ่มของประชากรร้อยละ 1.05 (สำมะโนประชากรและเคหะ 2543) ทำให้มีการขยายตัวของประชากรมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะกรุงเทพมหานครและเมืองหลักของแต่ละภูมิภาคของประเทศ

2. การรับเอาเทคโนโลยี (Technology Factors) มาใช้ในสังคม เช่น การนำเอาความรู้และเทคโนโลยีใหม่มาใช้ในการปฏิบัติงานและการดำรงชีวิตมากยิ่งขึ้น ทำให้เกิดความ

สะดวกสบายในการดำเนินชีวิต ทำให้มีเวลาว่างมากยิ่งขึ้นและใช้เวลาไปในทางที่ไม่ถูกต้องหรือนำเอาเทคโนโลยีมาใช้ในวิธีการที่ไม่ถูกต้องทำให้เกิดผลเสียต่อสังคม

3. การเผยแพร่ทางวัฒนธรรม (Culture Diffusion) สังคมไทยได้รับเอาวัฒนธรรมจากยุโรป อเมริกา จีน อินเดีย และญี่ปุ่น ทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะการรับเอาวัฒนธรรมเกี่ยวกับระบบข้อมูลสารสนเทศ (Information Technology) ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมบริโภคข้อมูลและพยายามปรับตัวให้ทันสมัยทันโลก ซึ่งส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมและวิถีการดำเนินชีวิต ของคนไทย

4. สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ (Natural Environment) การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นเกิดขึ้นด้วยตัวของมันเองหรือด้วยน้ำมือของมนุษย์ ย่อมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมมนุษย์ เช่น ทำให้มนุษย์ต้องประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ๆ ขึ้นมาทดแทนธรรมชาติทำให้ต้องโยกย้ายสถานที่อยู่รวมซึ่งมีกิจกรรมใหม่แปลกแยกไปจากเดิม เป็นต้น ทั้งนี้ อัตราการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติย่อมมีผลต่ออัตราการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่จะเกิดขึ้นช้าหรือเร็วตามไปด้วย

5. เศรษฐกิจ (Economic) ในด้านการผลิตหากมีการเปลี่ยนแปลงสิ่งทีผลิต จำนวน และวิธีการผลิตย่อมมีผลกระทบต่อจำนวนแรงงาน ระดับทักษะของแรงงาน ซึ่งอาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้หลายประการ สำหรับด้านการจำหน่ายแจกเศรษฐกิจ หากมีการเปลี่ยนแปลงอัตราส่วนของเศรษฐกิจให้ตกในมือของประชากรกลุ่มต่าง ๆ ก็จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงฐานะทางสังคมของกลุ่มนั้น ๆ ด้วย ส่วนด้านการบริโภคนั้น หากมีการเปลี่ยนแปลงรสนิยมหรือ ความพึงพอใจในสินค้าใดสินค้านั้น ย่อมมีผลต่อการผลิต การจ้างแรงงานและฐานะของผู้ใช้แรงงาน ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วย

6. การศึกษา (Education) การศึกษาเป็นตัวสนับสนุนให้คนในสังคมเน้นในเรื่องสภาพทางสังคมที่ดีขึ้นกว่าเดิม ปัจจุบันเชื่อกันว่าสังคมที่ได้รับการศึกษาดีกว่าจะพัฒนามากกว่า เพราะการศึกษานั้นหมายถึง การเปลี่ยนแปลงความคิด ทักษะ ทักษะ และสังคมพันธุภาพระหว่างบุคคลโดยทั่วไป ดังนั้น ประเภทของการศึกษาและปริมาณในการฝึกฝนจึงเป็นสิ่งสำคัญ การที่มีเทคโนโลยีเพิ่มขึ้นทำให้คนต้องเพิ่มความขวนขวายศึกษาเพิ่มเติมเพื่อการมีงานทำ หรือเพื่อหางานที่ดีกว่าการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการศึกษาจึงมีผลต่อการนำบุคคลเข้าสู่ตลาดแรงงาน หรือทำให้บุคคลไร้งานทำอาจเป็นไปได้เช่นกัน

7. การค้นพบและการประดิษฐ์คิดค้น (Discovery and Invention) การค้นพบหรือประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ ขึ้นมา เช่น การประดิษฐ์รถแทรกเตอร์ ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ วิธีการเลี้ยงสัตว์แบบใหม่ ย่อมทำให้ผู้ยอมรับ สิ่งเหล่านั้นเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม แนวคิด อันเป็นผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้น

8. ความเป็นเมือง (Urbanization) เป็นขบวนการหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ขบวนการนี้ทำให้คนเพิ่มความเป็นชาวเมืองมากขึ้นและจำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพของเมืองหรือของเมืองใหญ่ การที่จะพิจารณาว่าชุมชนใดมีความเป็นเมืองหรือไม่นั้น ให้สังเกตจากคุณสมบัติบางประการของชุมชนดังนี้ คือ

- 8.1 ขนาดของประชากร ความหนาแน่นของประชากร และความแตกต่างของประชากรในเรื่องอายุ เพศ และอาชีพ
- 8.2 อัตราการรู้หนังสือ สถาบันการศึกษา เช่น โรงเรียนมัธยม
- 8.3 ตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าในชีวิตประจำวัน
- 8.4 การใช้อำนาจตามลำดับชั้น
- 8.5 สมาคม หรือองค์การที่เกิดจากความสมัครใจของสมาชิก
- 8.6 การมีส่วนเชื่อมโยงโดยตรงกับเมืองใหญ่ใกล้เคียงด้วยเส้นทางคมนาคม หรือการสื่อสาร

การเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทเป็นสังคมเมือง ซึ่งเป็นสภาพของชนเมืองในปัจจุบันมีสาเหตุที่สำคัญคือ

การขยายตัวของอุตสาหกรรม เมื่อโรงงานอุตสาหกรรมขยายตัวขึ้นเป็นเหตุให้คนอพยพเข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม คนงานเหล่านี้ก็จะเข้าไปอาศัยอยู่ใกล้ ๆ กับโรงงานย่านนั้น ทำให้เกิดเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นมา และเกิดมีย่านธุรกิจการค้าและบริการต่าง ๆ ในที่สุดอาจทำให้บริเวณนั้นกลายเป็นเมืองได้ ตามประวัติการเจริญเติบโตของเมือง ปรากฏว่าการพัฒนาอุตสาหกรรม เป็นสาเหตุแห่งการขยายตัวของเมืองอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากการผลักดันในด้านความต้องการสินค้าในระยะเริ่มแรก และการที่ผลผลิตทางอาหารเพิ่มขึ้นกับการขนส่งที่เจริญก้าวหน้าขึ้นในระยะต่อมา

1. การขยายตัวของอุตสาหกรรม เมื่อโรงงานอุตสาหกรรมขยายตัวขึ้นเป็นเหตุให้คนอพยพเข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม คนงานเหล่านี้ก็จะเข้าไปอาศัยอยู่ใกล้ ๆ กับโรงงานย่านนั้น ทำให้เกิดเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นมา และเกิดมีย่านธุรกิจการค้าและบริการต่าง ๆ ในที่สุดอาจทำให้บริเวณนั้นกลายเป็นเมืองได้ ตามประวัติการเจริญเติบโตของเมือง ปรากฏว่าการพัฒนาอุตสาหกรรม เป็นสาเหตุแห่งการขยายตัวของเมืองอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากการผลักดันในด้านความต้องการสินค้าในระยะเริ่มแรก และการที่ผลผลิตทางอาหารเพิ่มขึ้นกับการขนส่งที่เจริญก้าวหน้าขึ้นในระยะต่อมา

2. ความแออัดของเมืองทำให้เขตที่อยู่นอกเมือง หรือชนเมืองกลายเป็นสภาพเมืองไป เนื่องจากประชากรในเมืองได้เพิ่มขึ้นจนเกิดความแออัด ทำให้ประชาชนบางส่วนโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่มีฐานะปานกลางหรือค่อนข้างดีย้ายออกไปอาศัยอยู่นอกเมือง ประกอบกับความเจริญในด้านการขนส่งและสาธารณูปการ จึงทำให้อัตราการขยายตัวของเมืองสูงขึ้น

3. การคมนาคมขนส่ง ความเจริญก้าวหน้าในการคมนาคมขนส่ง มีส่วนทำให้เมืองขยายตัวขึ้นเพราะการติดต่อ การเคลื่อนย้ายง่ายขึ้น การบริการต่าง ๆ ทั้งที่เอกชนและรัฐจะบริการให้ประชาชนสะดวกรวดเร็วและทั่วถึง ทำให้เป็นสื่อ นำความเปลี่ยนแปลงสภาพชนบทให้เป็นเมืองได้ดังนี้

3.1 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของงานอาชีพ เช่น เปลี่ยนจากงานเกษตรไปเป็นงานอาชีพที่ต้องการความชำนาญพิเศษเฉพาะอย่าง เป็นต้นว่า อาชีพบริการต่าง ๆ เช่น คนขับรถ ช่างทาสี ช่างก่อสร้าง

3.2 การเปลี่ยนแปลงแผนของการดำเนินชีวิตเพราะสภาพแวดล้อมเปลี่ยนไป สิ่งของเครื่องใช้และเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มีมากขึ้น ทำให้วิถีชีวิตและแบบแผนการดำเนินชีวิตมีโอกาสเปลี่ยนไปจากเดิม และค่อย ๆ มีลักษณะเป็นสังคมเมืองเพิ่มขึ้น

3.3 ได้พบกับวัฒนธรรมแบบชาวเมือง ทำให้ได้รู้ได้เห็นและได้แนวคิดใหม่ ๆ รวมทั้งแบบแผนในการดำเนินชีวิตของชาวเมือง ซึ่งจะช่วยให้ชาวชนบทมีจิตจิตใจที่เป็นชาวเมืองเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

4. ความเสื่อมโทรมในตัวเมือง เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ ปัญหาที่อยู่อาศัยโจรผู้ร้าย และปัญหาอื่น ๆ อีกมากมาย อันเป็นการทำลายความสุข และก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมขึ้นในด้านจิตใจแก่ผู้ที่อาศัยอยู่ในเมือง โดยเฉพาะพวกที่มีรายได้ปานกลางจะพยายามดิ้นรนที่จะออกไปหาที่อยู่ในเขตชานเมือง

5. เนื่องจากเป็นสถานที่ขนถ่ายสินค้า หรือเป็นบริเวณที่มีการหยุดพักการขนส่ง ชนบทใดมีสภาพดังกล่าว ย่อมจะกลายเป็นเมืองได้เช่นกัน บริเวณที่มีการหยุดพักการขนส่งซึ่งอาจเป็นการหยุดพักเพื่อเปลี่ยนวิธีการขนส่ง เช่น จากทางเรือเป็นทางรถยนต์ หรือรถไฟ หรือทางอื่น การหยุดพักการขนส่งเช่นนี้ อาจเป็นการหยุดพักเพื่อขนถ่ายสินค้า หรือเพื่อเปลี่ยนกรรมสิทธิ์หรือทั้งสองลักษณะในขณะเดียวกันก็ได้ ลักษณะดังกล่าวจะทำให้มีคนเป็นจำนวนมากเข้ามาปฏิบัติงานร่วมกัน เกิดมีโรงพักสินค้า สถานประกอบธุรกิจทางการเงิน ซึ่งมีเจ้าหน้าที่ประจำสำหรับปฏิบัติงาน และร้านค้าซึ่งขายสินค้าและบริการต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก และเกิดมีสำนักงานห้างร้านต่าง ๆ เพื่อที่จะให้บริการทุกชนิดตามความต้องการของประชาชนเหล่านี้

6. สถานที่ตั้งของสถาบันการศึกษาชั้นสูง และสถาบันทางศาสนา สถาบันดังกล่าวถ้าตั้งอยู่ ณ ที่ใด ย่อมมีโอกาสที่จะช่วยให้อาณาบริเวณนั้นกลายเป็นเมืองได้ จะพบว่าถ้ามีมหาวิทยาลัยหรือสถาบันการศึกษาสำคัญ ๆ อยู่ในบริเวณใดมาก บริเวณนั้นจะมีคนอาศัยอยู่มาก ทั้งนักศึกษา ผู้ให้บริการ ร้านค้า และธุรกิจต่าง ๆ จะเกิดตามมา เช่น บ้านเช่า หอพักร้านค้าขายอาหาร ร้านขายเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ร้านขายหนังสือ ร้านขายยา ถนน ไฟฟ้า ประปา บ้านพัก

อาศัยของผู้ประกอบการในกิจการต่าง ๆ จากลักษณะที่กล่าวแล้ว จะเห็นได้ว่าสถาบันดังกล่าวจะทำให้เกิดเมืองขึ้นได้

7. สถานที่ตั้งหน่วยงานของรัฐบาลที่ได้จัดสร้างขึ้นใหม่ หรือที่มีอยู่เดิมเป็นเหตุจูงใจให้ประชาชนอพยพเข้าไปทำการค้าขาย และให้บริการต่าง ๆ แก่เจ้าหน้าที่ในหน่วยงานนั้น และเมื่อกิจการเจริญขึ้นก็ยิ่งทำให้คนเข้าไปอาศัยอยู่มากขึ้น จนกลายเป็นเมืองในที่สุด

8. เนื่องจากเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจหรือบริการบางอย่าง เช่น เหมืองแร่ โรงงานอุตสาหกรรม

2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นายสุพจน์ แสงเงิน, นายวิโรจน์ เอี่ยมเจริญ,นางมณีนรัตน์ ลุ่มสืบเชื้อ,นางชุตินา แสงเงิน,นายสมชาย สมานตระกูล (2546 : 241 - 254) ได้วิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน : กรณีศึกษา ชุมชนแผ่นดินทองคอยรุตต์กัว เป็นงานวิจัยที่ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนแผ่นดินทองคอยรุตต์กัว หมู่ที่ 5 แขวงโคกแฝก เขตหนองจอก กรุงเทพมหานคร โดยศึกษาจากบุคคลในกลุ่มเป้าหมาย 3 องค์กร คือ องค์กรโรงเรียน องค์กรชุมชนและองค์กรรัฐ ทำการศึกษาในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ 15 มีนาคม 2544 – 14 มีนาคม 2546

ผลการศึกษาพบว่าชุมชนแผ่นดินทองคอยรุตต์กัวเป็นชุมชนอิสลามแห่งหนึ่งที่มีประวัติความเป็นมาประมาณ 150 ปี โดยมีบรรพบุรุษ ผู้ก่อตั้ง คือ นายอับบอฮิมและนางชานี สองสามีภรรยาที่อพยพย้ายถิ่นจากปัตตานีมายังคลองแสนแสบ ปัจจุบันชุมชนแผ่นดินทองคอยรุตต์กัวมีจำนวนครัวเรือน 163 ครัวเรือน ประชากรรวม 677 คน แยกเป็นชาย 354 คน หญิง 232 คน ประชากรส่วนใหญ่อยู่ในช่วงวัยหนุ่มสาวและวัยผู้ใหญ่ ด้านเศรษฐกิจของชุมชนพบว่าประชากรในชุมชนส่วนใหญ่รับจ้างตามบริษัทหรือโรงงานอุตสาหกรรม รองลงมาประกอบอาชีพรับราชการ/พนักงานรัฐวิสาหกิจ/ ส่วนทางด้านการศึกษาพบว่าการปกครองส่วนท้องถิ่น การปกครองโดยแบ่งออกเป็น 12 กลุ่มบ้าน และการปกครองโดยผู้นำอิสลาม ลักษณะทางสังคมเป็นแบบสังคมชนบทผสมผสานกับเมือง มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ

ผลการศึกษาถึงกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนแผ่นดินทองคอยรุตต์กัว พบว่า ชุมชนแผ่นดินทองคอยรุตต์กัวเป็นชุมชนที่มีเป้าหมายในการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสมาชิกในชุมชนให้เป็นบุคคลที่มีคุณภาพทั้งร่างกายสติปัญญาและจิตใจการเรียนรู้ดังกล่าว เกิดในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียนและในวิถีชีวิตในการปรับตัวของชุมชนที่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนแผ่นดินทองคอยรุตต์กัวมีการปรับตัวใน 2 ลักษณะคือการปรับตัวทางเศรษฐกิจและการปรับตัวทางสังคมและวัฒนธรรม การปรับตัวทางเศรษฐกิจนั้นปรากฏออกมาใน 3 ด้านคือ ด้านการผลิต ด้านการบริโภค และด้านการกระจายผลผลิต ส่วนการ

ปรับตัวทางด้านสังคมและวัฒนธรรมปรากฏออกมาในรูปแบบต่างๆ คือ การปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิต การจัดแบ่งเป็นกลุ่มบ้าน การสร้างระบบความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลในชุมชน

ผลการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนแผ่นดินทองคอยรุตต์ก็พบว่า โรงเรียนอิสลามลำไทรกับชุมชนแผ่นดินทองคอยรุตต์ก็มีความสัมพันธ์ที่ดีมาตั้งแต่ในอดีตอันเนื่องมาจากรรพบุรุษชุมชนได้ร่วมกันเสียสละทรัพย์ และแรงงานร่วมกันสร้างโรงเรียนอิสลามลำไทรขึ้นมา และในปัจจุบันความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนยิ่งแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น สืบเนื่องมาจากชุมชนมองเห็นความสำคัญของการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ จึงได้ร่วมกันพัฒนาโรงเรียนอย่างเต็มที่จนกระทั่งชุมชนแผ่นดินทองคอยรุตต์ก็กลายเป็นชุมชน โรงเรียนและชุมชนที่มีการเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยกันพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน การทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชนกับโรงเรียน ออกมาเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ได้แก่ การร่วมทำกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ที่แสดงออกมาในลักษณะของการแสดงบทบาทร่วมคิดร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมรับผลประโยชน์

ผศ.ดร.มนตรี กรรพุมมาลย์, อาจารย์บัณฑิต กองเจริญ, อาจารย์ไพลิน ภูจินาพันธุ์, นางศิริรณกา กรรพุมมาลย์ (2547 : 96 – 101) ได้วิจัยเรื่ององค์กรชุมชนเข้มแข็งและการพัฒนารูปแบบเครือข่ายองค์กรชุมชน:กรณีศึกษาชุมชนในเทศบาลตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เป็นรายงานวิจัยที่ได้เลือกจัดทำกรณีศึกษาเจาะลึก 7 กลุ่มกิจกรรมประกอบด้วย สหกรณ์ไวน์อุโมงค์ กลุ่มบริการการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ กลุ่มทอผ้า กลุ่มเครื่องหนัง กลุ่มผลิตภัณฑ์ผักตบชวา กลุ่มอ้อมทรัพย์และกลุ่มเกษตรปลูกผักปลอดสารพิษ โดยมีประเด็นที่ศึกษาเกี่ยวกับความเป็นมาของกลุ่ม การบริหารจัดการ การดำเนินกิจกรรมและศักยภาพของกลุ่ม ประเด็นสำคัญที่พบในการศึกษา ได้แก่ การจัดตั้งกลุ่มส่วนใหญ่อยู่ในระยะเริ่มต้น จำนวนสมาชิกมากน้อยแตกต่างกันไปตามลักษณะของกิจกรรม กลุ่มกิจกรรมส่วนใหญ่จะใช้วัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชนและได้รับการฝึกอบรมฝีมือจากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง กลุ่มกิจกรรมมักจะประสบปัญหาด้านการตลาด การบริหารจัดการเป็นแบบทางการมีคณะกรรมการดำเนินการที่ชัดเจน สมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมสม่ำเสมอ ผู้นำมีบทบาทในการกำหนดทิศทางของกลุ่มและการพัฒนากลุ่ม

การวิเคราะห์บทบาทของฝ่ายต่าง ๆ ในการพัฒนากลุ่มองค์กร มี 3 ฝ่าย ได้แก่ เทศบาลตำบลอุโมงค์เป็นหลักในการสนับสนุนงบประมาณ องค์กรชุมชนเป็นตัวหลักในส่วน of ชุมชน แต่ละแห่งในการคิด การวางแผน ดำเนินงานพัฒนาชุมชนโดยผ่านกระบวนการเวทีประชาคมหมู่บ้าน การจัดทำแผนแม่บทชุมชน และส่วนสุดท้าย คือ มหาวิทยาลัย มีบทบาทในการเสริมสร้างองค์ความรู้วิชาการด้านต่าง ๆ โดยใช้เทคนิคการฝึกอบรมแบบมีส่วนร่วม การศึกษาดูงานและการสรุปบทเรียนการพัฒนา

การเสริมสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนในเขตเทศบาลตำบลอุโมงค์ยังมีไม่มากนัก เพราะขาดการมีเครือข่ายทางความคิดที่จะนำไปสู่การเชื่อมโยงและแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ของกลุ่มกิจกรรมแต่ละกลุ่มรูปแบบของเครือข่ายองค์กรชุมชนที่เหมาะสมควรประกอบด้วย ภาคี 5 ฝ่าย ได้แก่ เทศบาลตำบลอุโมงค์ หน่วยงานราชการระดับตำบลที่เกี่ยวข้อง คณะกรรมการชุมชน กลุ่ม/องค์กรชุมชนและผู้ประสานงานชุมชนทุกหมู่บ้านที่จะต้องมาทำงานร่วมกัน หากสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายองค์กรชุมชนที่มีศักยภาพแล้ว ต้องมีการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้สังคม/ชุมชนที่เกิดจากความร่วมมือของ 3 ฝ่ายหลัก คือ ฝ่ายการเมือง(เทศบาลตำบลอุโมงค์) ฝ่ายประชาชน(องค์กรชุมชน) และฝ่ายวิชาการ(มหาวิทยาลัย) ที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์ประสานงานที่ช่วยให้เครือข่ายองค์กรชุมชนเกิดขึ้นได้ ผลที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ อภิปรายเป็นประเด็น ได้ดังนี้

1. ศักยภาพของชุมชนในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนโดยใช้เครื่องมือสำหรับการมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน เช่น การทำแผนที่หมู่บ้าน การทำปฏิทินฤดูกาล รวมทั้งการใช้เกณฑ์วิเคราะห์ความเข้มแข็งของชุมชน เช่น โครงสร้างสังคมระบบเศรษฐกิจชุมชน ผู้นำ ฯลฯ เป็นการพัฒนาศักยภาพให้แก่สมาชิกชุมชนวิธีหนึ่ง ผู้ประสานงานชุมชนทำหน้าที่เชื่อมประสานองค์ความรู้ระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอกชุมชนสามารถทำหน้าที่เสริมจุดอ่อนและแก้ไขข้อจำกัดขององค์กรชุมชนในการประชาสัมพันธ์กิจกรรมการประสานข้อมูลข่าวสารด้านวิชาการจากภายนอกชุมชน
2. การบริหารจัดการองค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง พบว่า สมาชิกชุมชนได้มีการรวมตัวกันและจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรชุมชนประเภทต่างๆ อาทิเช่น สหกรณ์ไหม ประเภทหัตถกรรม เช่น กลุ่มทอผ้า กลุ่มจักสาน ประเภทท่องเที่ยว เช่น กลุ่มบริการนักท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ ประเภทเกษตรกรรม เช่น กลุ่มปลูกปลอดสารพิษ กลุ่มเพาะเห็ด
3. ความเข้มแข็งของชุมชน องค์กรชุมชนและเครือข่าย ชุมชนแต่ละชุมชนเขตเทศบาลตำบลอุโมงค์มีความแตกต่างกันไป โดยมีปัจจัยหลักอยู่ที่ลักษณะโครงสร้างสังคมเฉพาะของแต่ละชุมชน ได้แก่ การร่วมมือกันทำงาน การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ระบบเศรษฐกิจของชุมชนที่พึ่งตนเอง การกำหนดกิจกรรมอาชีพได้ด้วยตัวชุมชนเองและบทบาทของผู้นำแต่ละชุมชนได้แสดงออกถึงความเป็นผู้นำในการแก้ไขปัญหาวิกฤตชุมชนแตกต่างกัน และสุดท้ายคือความเอื้ออาทรที่มีต่อกัน สามารถอธิบายได้ว่า ชุมชนเหล่านี้เป็นชุมชนกึ่งเมือง กึ่งชนบท จึงมีลักษณะความเป็นเมืองมาก ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันจะมีมากเฉพาะครัวเรือนที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติมากกว่าความเป็นชุมชนเดียวกัน

ผลการวิจัยนี้จะช่วยสะท้อนถึงระดับความเข้มแข็งของชุมชนและองค์กรชุมชนที่ทำให้เกิดแนวทางการเสริมสร้างให้ชุมชนเข้มแข็งทั้งในระดับชุมชนและระดับองค์กรชุมชน กระบวนการทำงานและการบริหารจัดการกลุ่ม และการดำเนินการผลิตและการตลาด ในส่วนของ

องค์กรชุมชน รวมทั้งการได้รูปแบบการทำงานในรูปแบบเครือข่ายขององค์กรชุมชนและการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ซึ่งจะช่วยให้เกิดการพัฒนางานองค์กรชุมชนและชุมชนให้เข้มแข็งได้อย่างยั่งยืนในอนาคต โดยมีการทำงานร่วมกันของทั้งเทศบาลตำบลโมังค์และองค์กรชุมชน

ขงยุทธ พึ่งวงศ์ญาติ (2543 :49 -53) ได้วิจัย เรื่องการมีส่วนร่วมของเยาวชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศึกษาเฉพาะกรณีเยาวชนในเขตจังหวัดปทุมธานี กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ศึกษาครั้งนี้ ได้แก่เยาวชนที่อาศัยอยู่ในเขตจังหวัดปทุมธานี โดยแบ่งเยาวชนออกเป็น 2 ประเภท คือเยาวชนที่อยู่ในระบบโรงเรียนและเยาวชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียน รวมถึงเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีเกี่ยวข้องกับการสนับสนุนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของเยาวชน ได้แก่ พัฒนาการ ครู และเจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลในอำเภอ

ผลการศึกษามีส่วนร่วมของเยาวชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมพบว่า สาเหตุที่เยาวชนไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เนื่องจากไม่ทราบข่าวว่ามีกิจกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของเยาวชน เช่นปัจจัยทางเศรษฐกิจพบว่า เนื่องจากการทำงานช่วยเหลือครอบครัวในกลุ่มเยาวชนที่มีการทำงานช่วยเหลือครอบครัวที่แตกต่างกันจะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแตกต่างกัน ส่วนปัจจัยทางสังคมที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของเยาวชนพบว่า เยาวชนที่มีประสบการณ์การอบรมที่ต่างกันจะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในชีวิตประจำวันแตกต่างกัน เยาวชนที่มีการรับข่าวสารจากสื่อประเภทหนังสือพิมพ์กับสื่อโทรทัศน์ที่ต่างกันจะมีส่วนร่วมแตกต่างกัน คือกลุ่มเยาวชนที่มีความรู้มากเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในชีวิตประจำวันมากด้วย ดังนั้นปัจจัยทางสังคมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของเยาวชน คือ การรับข่าวสารจากวิทยุและความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

เมื่อพิจารณาถึงผลการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาการมีส่วนร่วมของเยาวชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยมองปัญหาที่เกิดจากตัวเยาวชนเอง ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและปัญหาที่เกิดจากหน่วยงานของรัฐแล้วพบว่า เป็นปัญหาที่มีความต่อเนื่อง เชื่อมโยงกัน กล่าวคือ ตัวเยาวชนขาดความสนใจและความตระหนักในการเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่เป็นพฤติกรรมในชีวิตประจำวันซึ่งเยาวชนทุกคนสามารถมีส่วนร่วมได้ ทั้งนี้การขาดความรู้ความเข้าใจ และการไม่ทราบข่าวสารการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และเยาวชนมีความคิดเห็นว่าหน่วยงานของรัฐขาดความจริงจังและขาดความเข้าใจที่จะสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมของเยาวชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม รวมทั้งการสนับสนุนงบประมาณอย่างพอเพียงในการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ฯ ในส่วนของชุมชนยังไม่เอื้อให้เยาวชนเกิดความตระหนัก

และเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมากนัก เช่น ครอบครัว โรงเรียน อยู่ในลักษณะต่างคนต่างทำ ขาดความต่อเนื่อง และขาดระบบที่จะปลูกฝังความสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้กับเยาวชนได้อย่างเป็นระบบ ทำให้การมีส่วนร่วมของเยาวชนในการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมยังมีไม่มากนักเท่าที่ควร

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับการทำกิจกรรมการทำงานร่วมกันมากยิ่งขึ้นหากมีการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ชุมชนมีการถือคุณพึงพาอาศัยกันพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน การทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชนกับโรงเรียนออกมาเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ได้แก่ การร่วมทำกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ที่แสดงออกมาในลักษณะของการแสดงบทบาทร่วมคิดร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมรับผลประโยชน์ โดยมีองค์กรหรือหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนให้การสนับสนุน ในการสนับสนุนงบประมาณ องค์การชุมชนเป็นตัวหลักในส่วนของชุมชนแต่ละแห่งในการคิด การวางแผน ดำเนินงานพัฒนาชุมชนโดยผ่านกระบวนการเวทีประชาคมหมู่บ้าน การจัดทำแผนแม่บทชุมชน และการเสริมสร้างองค์ความรู้วิชาการด้านต่าง ๆ โดยใช้เทคนิคการฝึกอบรมแบบมีส่วนร่วม การศึกษาดูงานและการสรุปบทเรียนการพัฒนาจากผู้ให้การอบรมเมื่อพิจารณาถึงผลการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาการมีส่วนร่วมของเยาวชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยมองปัญหาที่เกิดจากตัวเยาวชนเอง ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและปัญหาที่เกิดจากหน่วยงานของรัฐแล้วพบว่าปัญหาที่มีความต่อเนื่อง เชื่อมโยงกัน กล่าวคือ ตัวเยาวชนขาดความสนใจและความตระหนักในการเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่เป็นพฤติกรรมในชีวิตประจำวันซึ่งเยาวชนทุกคนสามารถมีส่วนร่วมได้ ทั้งนี้การขาดความรู้ความเข้าใจ และการไม่ทราบข่าวสารการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และเยาวชนมีความคิดเห็นว่าหน่วยงานของรัฐขาดความจริงจังและขาดความเข้าใจที่จะสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมของเยาวชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม รวมทั้งการสนับสนุนงบประมาณอย่างพอเพียงในการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ฯ ในส่วนของชุมชนยังไม่เอื้อให้เยาวชนเกิดความตระหนักและเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมากนัก จะเห็นได้ว่าการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนนั้นมีกระบวนการในการสร้างความเข้มแข็งโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนเป็นหลัก โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม ในการศึกษาข้อมูลชุมชน โดยให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษาข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และการสรุปสภาพปัญหาในชุมชน ตลอดจนการนำเอาข้อมูลดังกล่าวมาใช้ในการวางแผนแก้ไขปัญหของชุมชน โดยใช้ศักยภาพภายในชุมชนร่วมมือกันในการดำเนินการแก้ไขปัญหของตนเองในลักษณะของ กลุ่ม หรือองค์กรภายในชุมชนที่ให้ความร่วมมือเป็นเครือข่ายการทำงานร่วมกัน ก็จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น เด็กและเยาวชนถือว่าเป็นสมาชิกของชุมชนที่เป็นคนรุ่นใหม่ควรได้รับทราบปัญหาของชุมชน และร่วมมือกันในการ

ดำเนินการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน โดยมีองค์กรภายในชุมชนให้ความร่วมมือช่วยเหลือในการดำเนินการดังกล่าว ตามกระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน จึงทำให้เกิดแนวคิดว่ เด็กและเยาวชนเป็นพลังในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในอนาคตต่อไป

